

TİASSA

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 2, Sayı: 2, Mart 2015, s. 107-132

Yaşar BEDİRHAN¹

Fatih ÖZTOP²

XI. VE XIII. YÜZYILDA KAFKASYA İLE ANADOLU ARASINDA KURULAN KÜLTÜR KÖPRÜSÜ VE BUNUN MİMARLARI

Özet

Özellikle Büyük Selçuklu İmparatorluğunun hâkimiyet sağladığı Kafkasya bölgesinde oluşturulan barış ve güven ortamı içerisinde yetişmiş olan devrinin büyük ilim ve fikir adamları daha sonraki dönemlerde Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu'nun kültür hayatında önemli rol oynamışlardır. Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde siyasi başarıların yanında bu güzide ilim ve fikir adamlarının ve eserlerinin önemli yeri olmuştur.

Özellikle Azerbaycan'dan, Gürcistan'dan, Tebriz'den, Hoy'dan vb yerlerden akın akın Anadolu'ya gelen tabip, bilgin, filozof, şeyh, derviş ve daha bir nice gönül insanları Anadolu'nun Selçuklu Türkiye'sinde kendilerine çok müstesna yer edinmişler ve Selçuklu sultanları tarafından baş tacı edilmişlerdir. Çin Seddinden Anadolu yaylalarına kadar ulaşan Türkün hâkimiyet sahası içinde kalan coğrafyada yaşayan ilim ve fikir adamlarının Anadolu'nun ilim ve irfan hayatında ayrı bir yeri olmuştur. Orta Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğü arasındaki ilmi irtibatı ve kültürel devamlılığı sağlamada Kafkasya'da yetişen ve daha sonra birer altın nesil olarak Anadolu'ya gelmiş olan "*Kafkasyalı İlim Adamları*"nın büyük hizmetleri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Anadolu, kültür, Türkiye Selçuklu devleti, Azerbaycan

¹ Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak, Tarih Bölümü, caturalp@hotmail.com

² Dr., f.oztop35@hotmail.com

CULTURAL BRIDGE BUILT BETWEEN THE CAUCASUS AND ANATOLIA AND ITS CREATORS IN XI. AND XIII. CENTURY

Abstract

The great scientists and intellectuals of their period who were especially grown in the peace and reliance environment of Caucasia (which was dominated by Great Seljuk Empire) came to Anatolia in latter periods and played important role in cultural life of Anatolia. Apart from the political successes, these distinguished scientists, intellectuals and their pieces of art played important role in Anatolia becoming the homeland of Turks. Doctors, scientists, philosophers, sheiks, dervishes and many men of hearts who flooded in from especially Azerbaijan, Georgia, Tabriz, Hoy and etc.. locations, attained an extraordinary place in Anatolian Seljuk Turkey and were held dear by the Seljuk sultans. The scientists and intellectuals who lived in the geography dominated by Turks (lying from big wall of China to plateaus of Anatolia) played an important role in scientific and cultural life of Anatolia. The “Caucasian scientists” who were grown in Caucasia and later came to Anatolia as a golden generation, had great services in establishing scientific communication and cultural continuity between Central Asian Turkishness and Anatolian Turkishness.

Key words: Caucasia, Anatolia, culture, Turkey Seljuk Empire, Azerbaijan

GİRİŞ

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kafkasya bölgesini Türkleştirmesi ve İslamlaştırmasından sonra, buralarda yetişen, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin mimarları olan ilim adamları, mutasavvıf ve erenler daha sonraları Anadolu'ya gelerek Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük hizmetleri olmuştur.

Anadolu dahil Balkanlar ve Afrika'ya kadar geniş coğrafi mekan üzerinde gelişen Türk-İslam kültür ve medeniyetinin anayurdu Orta Asya olmakla birlikte, özellikle bu büyük kültür ve medeniyetinin geliştiği ve olgunlaştığı bölgeler Horasan, Azerbaycan, Cibal, Nahcivan, Tebriz gibi bölgeler olmuştur. Orta Doğu, Anadolu ve hatta Balkanlara kadar uzanan bu geniş sahada Müslüman Türk milletinin geliştirdiği ve zirveye çıkardığı ilim, irfan, ümran eserleri; hanlar, hamamlar, kervansaraylar, medrese, külliye, dergah ve rasathaneler bizim tarihi şahsiyetimizin birer aynası olmuştur. İşte bizim geliştirdiğimiz ve her biri çağının en büyük dehalari tarafından vücuda getirilen bu eserlerin ilk tohumları Anayurt Orta Asya'da atılmış, Selçuklu İmparatorluğunun hakimiyet sahası içerisinde bulunan Kafkaslarda ve Ön-Asya'da gelişmiş, Anadolu ve Balkanlar'da en ihtişamlı devrini yaşamıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında baş döndürücü bir şekilde çalışan gönül dostları yani, “*Gaziyan-ı Rumlar*”, çilekeş Anadolu kadını “*Bacıyan-ı Rumlar*”, kendini bu büyük ülkeye adanmış “*Abdalan-ı Rumlar*” ve bütün bunlara ruh ve heyecan veren Horasanlı Erenler, Alpler, Alperenler yanında, Kafkasya Erenleri ve ilim adamlarından da söz etmemiz gerekir.Çin Seddinden Anadolu yaylalarına kadar ulaşan Türkün hakimiyet sahası içerisinde kalan coğrafyada yaşayan ilim ve fikir adamlarının Anadolu'nun ilim ve irfan hayatında ayrı bir yeri olmuştur. Orta Asya Türkü ile Anadolu Türklüğü arasındaki ilmi irtibatı ve kültürel birliği

TİDSAD

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

sağlamada Kafkasya’da yetişmiş ve daha sonra birer altın nesil olarak Anadolu’ya gelmiş olan “Kafkasya Erenleri”nin ve “İlim Adamları”nın büyük hizmetleri olmuştur.

Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması döneminde özellikle de Anadolu’da ilim ve kültürün yükselmesinde birer gönül eri olarak çalışan alimler arasında *Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud, Tiflisli Ebu’l-Fadl Hüseyin Hubeş b. İbrahim İbn Mehmed, Kadı Siraceddin Ebu’s-Sena Mahmud b. Ebi Bekr el-Urmevi, Ahmed b. Sadu’z-Zencani ve Ahi*

Evren olarak da tanınan Şeyh Nasirü’-d-Din Mahmud el-Hoyî, Hoy’lu Tacü’-d-din, Tebriz’li Emirüddin, Kazvin’li Sadü’-d-din ve yine Kazvin’li Bedrü’-d-din’in³ güzide yerleri vardır. Anadolu’da ilim ve kültürün yükselmesinde, Kafkasya ile Anadolu arasında meydana getirilen kültür köprüsünün bu eşsiz mimarları ile ilgili Selçuklular devrinin ünlü müverrihlerinden Aksaraylı Kerimüddin Mahmud şu sitayişkâr ifadelerde bulunmaktadır: “...Bunların her türlü ilim ve fende ki yüksek mevkileri karşısında sema, bir kürsüden daha engin görünürdü. O zaman memleketin adalet işlerini yürüten bu seçkin insanların din ve dünya ilimlerinden âleme çektikleri manevi ziyafet sofrası göz önüne getirilecek olursa, şimdiki cahil ve hünersizler onların mutfaklarında bulaşıkçılık bile yapmaya bile lâyık görülmez. Onların zengin ve cömert ruhlarından taşan ilim nimetleri karşısında kepçe bile tutamazlardı!”⁴.

Büyük Selçuklu Devletinin inkırazı dolayısıyla, doğuda büyük bir otorite boşluğu doğmuş, bunun yanında ve en önemlisi de Selçuklu devletinin bu bölgelerde yerini doldurmaya çalışan Harizmşahlar, İmparatorluğunun doğu hudutlarında birden bire Moğol tehlikesinin belirmesi ve istilanın başlaması, buralardaki şehirlerden birçok alim ve sanatkârların, zengin tacirlerin, sofilerin Anadolu’ya göçlerini ve böylece Anadolu şehirlerindeki fikri ve iktisadi faaliyetin birden bire artmasını mucip olmuştur. Anadolu’da Selçuklular devrinde mimari eserlere imza atan ustaların, kahir ekseriyeti ya Ahlatlı ya da Azerbaycanlı Türk sanatkârlardır. Mesela Konya’da yapılmış camilerden birinin mihrabında, ki Ahlat’lı bir ustanın yapıtıdır, 550/1155 tarihi görülmektedir⁵.

XII. asrın son yarısından başlayarak bilhassa XIII. asırlarda Anadolu’da -bazıları Arapça ve çoğu da Farsça olmak üzere- birçok eser yazılmış, bu eserlerden bazıları, bütün İslam dünyasında şöhret kazanarak asırlarca büyük bir rağbet görmüştür. Çünkü o devirlerde Anadolu, İslam dünyası ve Kafkasya’nın birçok kültür muhitiyle sıkı münasebet içerisinde bulunmakta idi. Bu eserler arasında Selçuklu Sultanları veya devlet adamları adına yazılmış bir takım eserler de bulunmaktadır ki, bunların büyük bir kısmı kaybolmakla birlikte bazıları da zamanımıza kadar kalabilmiştir⁶. Bir fikir vermesi açısından bu büyük ilim adamı ve alimlerden temel kaynaklarda isimlerine tesadüf edebildiğimiz bazıları ile ilgili malumat vermeye çalışalım.

Kadı Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud Anevî

Bir zamanlar Ermeni krallığının, bin bir kilisesiyle meşhur merkezi olup Bizans hakimiyeti altında iken Alp Arslan tarafından fethedilen Ani şehrinde doğup büyümüştür. Bundan dolayı “Anevî” diye şöhret bulmuştur. Ani’nin Gürcüler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte (1161) Ani’den ayrılan Ebu Nasr Mesud Anadolu’ya gelmiştir. Tahsilini Tebriz’de

Aksaraylı Kerimüddin Mahmud., *Müsemarat al Ahyar*, (Nşr. M. N. Gençosman, F. N. Uzluk), Ankara 1943, s. 174.

⁴ Aksaraylı Kerimüddin Mahmud., *a.g.e.* s. 174.

⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, İstanbul 1984, s. 257,241.

⁶ M. Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII, S. 27, Ankara 1943, s. 36.

yapan Kadı Burhaneddin, kadılık makamına kadar da yükselmiştir. O'nun adına, İzzeddin Keykavus'un meşhur Sivas hastanesi vakfiyesinde hem kadı hem de o vakfiyenin kâtibi olarak rastlanılmaktadır⁷.

Türlü maceralarla geçen hayatının son yıllarını Konya sultanlarının himayesi altında, Anadolu'nun artık siyasi istikrara kavuşmuş sakin ve mesut muhitinde geçirmek isteyen Kadı Burhaneddin, 1166'da yazmaya başladığı "Anis al-Kulüb" adlı Farsça manzum tarihini, 46 yıl sonra 1211/12'de yetmiş yaşında iken tamamlayabilmiş ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'a takdim etmiştir⁸. Bu eser Peygamberler tarihi ile İslam tarihi olup, Abbasiler devrine kadar yazılmış ve son kısımda Gazneviler'in, Büyük Selçuklularla ilk zamanları gösterilmiştir⁹.

Ebü'l-Fazl Hubeş (Hüseyin) b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflîsî

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen ve Anadolu'da çok meşhur eserler veren değerli alimlerden birisi de Ebü'l-Fazl Hubeş (Hüseyin) b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflîsî'dir. Hubeş et-Tiflîsî'nin Anadolu'ya ne zaman ve niçin geldiği hakkında tam bir malumata sahip değiliz. Sultan Kılıç Arslan 1170'de yeniden kurduğu Aksaray'da kendisine bir saray ("Ak-Saray" adı buradan gelir), askerlerine de meskenler inşa ederken yeni kurduğu şehirde camiler, medreseler, ribatlar ve çarşılar yaptırmıştır. Azerbaycan'dan buraya alimler, gaziler ve tüccarlar getirterek buraya yerleştirmiştir¹⁰. Hubeş et-Tiflîsî'nin de bu sırada getirtilen âlimlerden olduğu tahmin edilebilir. Anadolu'ya yerleşen Hubeş et-Tiflîsî, Sultan II. Kılıç Arslan'ın yanına gelerek bu sultanın hizmetine girmiş, Sultanın yakınında bulunmuştur. Hubeş et-Tiflîsî, özellikle II. Kılıç Arslan ile oğlu Kutbeddin Melikşah için tıp, Selçuklular tarafından çok geliştirilmiş olan astroloji, rüya yorumculuğu ve daha birçok konuda bazı eserler kaleme almıştır.

Malatya Süryani patriği Mihael, meşhur *Vakayinamesi*'nde Sultan II. Kılıç Arslan'ın, Malatya'ya gittiği zamanlar Müslüman alim ve filozofların iştirakiyle huzurunda münazaralar yaptırdığını ve bu münazaralar esnasında Sultanın daima yanında "Kemaleddin" adında bir filozof bulundurduğunu nakletmektedir¹¹. Gerçekten Hubeş et-Tiflîsî'nin eserlerinde çok yönlü alimlere verilen "el-Hakim" unvanı ile "Kemalüddin" lakabını kullanması, bu kişinin Hubeş et-Tiflîsî olduğu göstermektedir. Hubeş et-Tiflîsî ile ilgili olarak kaynaklarda bir başka anekdot daha bulunmaktadır. Şöyle ki Kılıç Arslan kehanete ve münecimlere inanan bir kişi idi. Zamanın münecimleri Şaban 582 de yıldızlar mizan burcunda toplandığı zaman Nuh Tufanı gibi bir tufanın bütün dünyayı istila edeceğini, şiddetle zelzele ve kasırgalar çıkarak her tarafın helak olacağını söylemişlerdir. Sultan Kılıç Arslan bu kehanete inanmış ve bunun için yer altında müstahkem evler ve sığınaklar inşa ettirmiştir. Fakat söylenen tarihte hiçbir olay vuku gelmeyince kehanet yanlış çıkmıştır. Bunun üzerine Kılıç Arslan münecim başını (astrologu) çağırarak neden yalan söylediğini sormuş, o da yaptığı nükte ile kendisini kurtarmış ise de görevinden azledilmiştir¹². İşte bu azledilen münecimin Hubeş et-Tiflîsî olması muhtemeldir. Çünkü biz biliyoruz ki Hubeş et-Tiflîsî astroloji ile uğraşmakta ve hatta bununla

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "XI. Ve XIII. Asırlardaki Fikir Hareketleri İle İçtimai Müesseselere Bir Bakış", III. T.T. Kongresi Bildiriler, s. 296; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1999, s. 299h72.

⁸ Köprülü, a. g. m., I, s. 459-474; M. F. Kızıoğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 125.

⁹ Uzunçarşılı, a. g. m., s. 296.

¹⁰ Turan, a. g. e., s. 233.

¹¹ Turan, a. g. e., s. 230.

¹² Turan, a. g. e., s.232-233.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

ile ilgili olarak üç eser kaleme almıştır. Ayrıca o dönemde Tiflisî'nin Kılıç Arslan'a yakınlığını da bilmekteyiz.

Hubeyş et-Tiflisî'nin öldüğü ve defnedildiği yer hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat onun Sivas'ta Muhammed b. Ebu Bekir et-Tiflisî'nin dedesi olduğu ileri sürülmektedir. Hatta Sivas'taki Tiflisî ailesinin bu kişi ile münasebeti olduğu da söylenmektedir¹³. Yine Sivas'ta Şehristani'nin "*el-Milel ve'n-Nihal*"ını 1232 yılında istinsah eden Ali b. Ebu Bekir el-Hatib et-Tiflisî'nin de Hubeyş et-Tiflisî'nin torunu olması muhtemeldir¹⁴. Buradan Hubeyş et-Tiflisî'nin Sultan II. Kılıç Arslan tarafından azledildikten sonra Sivas'a geldiği düşünülebilir. Hubeyş et-Tiflisî dönemin en önemli âlimlerindedir. Kendisi çok çeşitli sahalarda eserler kaleme almıştır. Hubeyş, Arapça, Farsça, Latince ve Süryanice'yi çok iyi bilmekteydi. Bu sayede birçok eseri görmüş ve onlardan yararlanma imkânı kazanmıştır. Hubeyş et-Tiflisî'nin on altısı tıp, dördü Arap dili ve edebiyatı, üçü astroloji, ikisi kıraat, biri rüya tabiri, biri çeşitli sanat ve tedbirler, biri de hangi sahada olduğu bilinmeyen toplam 30'a yakın eseri tespit edilmiştir. Bu eserlerden 10'u Farsça, diğerleri ise Arapça yazılmıştır¹⁵. Hubeyş et-Tiflisî'nin en meşhur eserlerinden biri, Farsça alfabetik rüya tabirnamesi olan "*Kamilü't-Tabir*", II. Kılıç Arslan'a ithaf edilmiştir¹⁶. Ayrıca bu eserinde "*Sıhhatü'l-Ebdan*" adlı bir eserinden daha bahsetmektedir. Uzunçarşılı, Arapça olan bu eserin Abbasi el-Muktefi liemrillah (1136-1160) namına yazıldığını söylemektedir¹⁷. Müellifin önemli bir eseri de II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Sivas valisi Kutbeddin Melikşah'a ithaf ettiği "*Kıyafetü't-Tıb*"dır¹⁸. Bundan başka Arapça-Farsça sözlük olan "*Kamunu'l-Edeb*"¹⁹i, "*Beyanü'n-Nücum*"²⁰ u ve çeşitli ilimlere dair olan "*Beyanü's-Sinâ'ât*"²¹ı da burada zikredebiliriz.

Şeyh Evhadü'd-Din el-Kirmâni (1164-1238)

¹³ Rıdvan Nafiz-İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 153-154.

¹⁴ Cevat İzgi, "Hubeyş et-Tiflisî", İ. A., C. 18, İstanbul 1998, s.289.

¹⁵ Cevat İzgi., a. g. mad., s. 269; a.mlf., "Anadolu Selçuklu Tabipleri", *III. Türk Tıp Tarih Kongresi*, Ankara 1999, s. 212.

¹⁶ Bu eserin Ayasofya Kütüphanesi, nr. 1727, 2008 ve 2010'da birer nüshası bulunmaktadır. Bk. Uzunçarşılı, a. g. m., s. 290 Ayrıca bu eser daha sonra da unutulmamış ve birçok kez tercüme edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İzgi, a. g. m., s. 218-219; Ahmet Ateş, "Hicri VI ve VIII (XII ve XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul 1945, s. 98-100.

¹⁷ Bu eserin bir nüshası Milli Kütüphanede bulunmaktadır. bk., Uzunçarşılı, a. g. e., s. 292

¹⁸ Bu eserin 15 Şaban 915 tarihinde Sahhaf Balı Reis b. 'Akıl tarafından istinsah edilen bir nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi (Orhan Gazi, nr. 1120)'de kayıtlıdır. Bk. İzgi, a. g. m., s. 213.

¹⁹ Bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Veliyyüddin nr. 3131, 3132) bulunmaktadır. bk., Ateş, a. g. m., s. 101. istinsah edilmiş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mehmed Hafid Efendi nr. 434.) ve "Elsine-i Selase" adıyla Müstakim-zade Süleyman Sa'düddin Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilerek I. Abdülhamid'e sunulmuştur. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 5771'de kayıtlı bulunmaktadır. Diğer nüshalar Bodleian nr. 1571/3 ve Ethe nr. 2276'dadır. İzgi, a. g. mad., s. 269-270; a. mlf., a. g. m., s. 215-216.

²⁰ Hubeyş et-Tiflisî'nin, *Kanunu'l-Edeb'inde*, *Beyanü'n-Nücum* isminde bir eserinin olduğundan bahsedilmektedir. Eserin herhangi bir nüshasına rastlanılmamıştır.

²¹ Hubeyş'in bu eseri Halil b. Abdurrahman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Yenicami, nr. 925/5 vr.373-384; Ayasofya, nr. 3574) kayıtlıdır. Ayrıca h. 1336'da İrec Afşar tarafından Tahran'da yayımlanmıştır. Bk. İzgi, a. g. mad., s. 270; a. mlf., a. g. m., s. 219. Rus bilgin Georgi Mihaleviç, bu eseri Rusça'ya çevirmiş ve neşretmiştir.

Anadolu Selçukluları devrinin en tanınmış ve en çok müessir olmuş mutasavvıf, şair ve fikir adamlarından olan; ünü Irak, Kafkasya, Suriye ve Mısır'da yayılmış güçlü bir fikir ve aksiyon adamı olarak tarihe geçmiş bulunan *Şeyh Evhadüddin el-Kirmânî* (1164-1238) Selçuklular döneminde, Anadolu ile Kafkasya arasında kültür köprüsünün kurulmasında önemli rol oynayan alimlerin en önde gelenlerindedir. Kaynakların verdikleri bilgilere bakılırsa, Şeyh Evhadüddin Kirmânî'nin 1190'lı yıllarda Tebriz'den Nahçıvan, Gence ve Şirvan'a gitmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şirvan hakimi olan Ahistan b. Menuçehr ile aralarında muarefe ve muhabbet hasıl olmuş, onun ölümünden sonra da Şirvan'da ve Nahçıvan'da uzun süre ikamet etmiştir.

Prof. Dr. M. Bayram'a göre, “*bu iki beldede büyük bir üne sahip olan Evhadüddin'in geniş bir mürit halkası meydana gelmiştir. Nahçıvan'da Ahmed-i Nahçevânî, Şirvan'da Aziz adlı halifeleri bulunuyordu. Özellikle Nahçıvan'da daha uzun süre ikamet etmiş ve çevre edinmiş olduğu fark edilmektedir. Nahçıvan'da Şeyhülislam olan Kemalü'd-Din Abdü'l-Kâdir-i Nahçevânî (öl. 1301) Evhadüddin'in oğludur.*

Bundan başka Evhadüddin'in Kafkaslara iki sefer elçi olarak gittiğini görüyoruz. Bunlardan ilki 1210 yılında Abbasi halifesi en-Nâsır Lidinillah tarafından elçisi olarak Azerbaycan atabeylerden Özbek'e gönderilmiştir. İkincisinde ise Tiflis'e bir elçilik seyahati olmuştur. Tiflis'te Gürcü Melikesi Rahsudan ile görüşmeleri olmuştur. Rahsudan hatun ile aralarında bir aşk macerası dahi anlatılmaktadır. Evhadüddin'in Tiflis'e gidişi Gürcülerin 1209 yılında Erçiş ve Ahlat'a baskın düzenleyip yağma etmeleri olayından hemen sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır”²².

Şeyh Evhadüddin'in Kafkasya'da bulunduğu sırada ona intisap etmiş olan birçok müridin olduğunu söylemiştik. İşte onlardan biri de Şeyh Şemsüddin Ömer b. Ahmed et-Tiflisî'dir. Babası Ahmed büyük bir tacir olan et-Tiflisî, babasından kalan servetini tasavvuf yolunda harcamıştır. Anlatılanlara göre et-Tiflisî, Kafkaslardan kalkıp Sivas'a gelmiş şeyhine yakın olabilmek için oraya yerleşmiştir. Çok sık Kayseri'ye gelip gitmiş ve Evhadüddin ile ilgisi ve münasebeti o ölünceye kadar devam etmiştir. Yine iddialara göre Evhadüddin'in en son vefat eden halifesi Şemsü'd-Din Tiflisî'dir. Evhadüddin'i öven Farsça birçok rubâisinin olduğu bilinmektedir. Bundan başka onun halifeleri arasında olan ve Anadolu'ya gelerek hizmet eden diğer şahıslar ise şunlardır: Sadu'd-Dîn-i Nahçevânî, Yusuf-u Sürmâri, Ömer el-Ahlatî, Muini'd-Din Tebrîzî, Tacu'd-Dîn Muhammed b. Huseyn el-Urmevî'dir.

Geyikli Baba

Türk alemindeki üstün nüfuz ve tesir gücünden dolayı *Pir-i Türkistan* denilen, kurduğu tarikatı ile Horasan, İran, Kafkaslar ve Anadolu'da estirdiği kolektif heyecanı halifeleri ve dervişleri vasıtasıyla Anadolu yaylalarına kadar uzanmış olan Ahmed Yesevî, Kafkaslar ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında çok büyük bir rol oynamıştır.

Türk dünyasında estirdiği bu kolektif heyecan fırtınasının birer elçileri olarak Anadolu'ya gelen “*Horasan Erenleri*” diye de bilinen onun halifeleri arasında yer alan biri vardır ki, bu “*Geyikli Baba*” namıyla bilinmektedir. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden olan

²² Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din el-Kirmani ve Evhadiye Tarikatı*, Konya 1993, s. 27.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

Bursa’da metfun Geyikli Baba, “*Fukara-yı Yesevi’den Azerbaycan şehrinden Çeri Hasan sülalesindedir*”²³.

Bunlar Horasan Erenleri gibi, Kafkasya Erenleri olarak aynı hamurun mayasından mayalanmışlar, öncelikle Kafkasların Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasını sağlamışlar, daha sonra da Anadolu ve Balkanlara kadar olan bölgenin Türkleştirilme ve İslamlaştırılmasında en ulvî görevle mücehhez olarak gelmişlerdir. Böylece bunlar Anadolu ile Kafkasya arasında kurulan kültür köprüsünün mimarları arasında yerlerini alarak isimlerini tarihin şeref sayfalarına altın harflerle yazdırmış gönül erleri, kahramanlardır.

Kadı Siraceddin Ebu’s-Sena Mahmud b. Ebi Bekr el-Urmevî

Kafkasya’dan Anadolu’ya gelip yerleşen ve Anadolu’da ilim ve kültür hayatının yükselmesinde önemli rol oynayan büyük Türk alimlerden bir diğeri de, Alaaddin Keykubad devrinin alimleri arasında yer almış olan Kadı Siraceddin Ebu’s-Sena Mahmud b. Ebu Bekr el-Urmevî’dir. Urmiyeli Kadı Siraceddin, h. 595/m. 1198-h. 682/m. 1283 yılları arasında yaşamış ve Musul’da tahsil gördükten sonra Konya’ya gelerek büyük şöhret kazanmıştır.

Yüksek ilmi kudretiyle şöhret bulan ve Konya’da uzun süre medrese hocalığı yapmış zat, ilmiye rütbesinin en yükseği olan “*Kâdilkudat*” makamına kadar yükselmişti. En meşhur eseri “*Metailü’l-Envar fi’l-Mantık*” olup birinci kısmı mantığa, ikinci kısmı ise kelama aittir. Bu eser, Kudbeddin-i Razi tarafından şerh edilmiş ve uzun zaman medreselerde okutulmuştur²⁴. Siraceddin Urmevi, Kelam ile tasavvuf arasındaki fark dolayısıyla Mevlâna Celaleddin Rumî ile daimi surette fikri muhalefet halinde bulunmuştur. Ancak Eflaki’ye göre O, ömrünün son yıllarında önceleri Mevlana’yı inkar etmiş olsa da daha sonra onun büyüklüğünü görmüş, Mevlana’yı tanımış ve onun muhiplerinden olmuştur²⁵. Selçuklu devrinin vakanüvislerinden olan ve devrin olaylarına ışık tutması açısından vazgeçilmez temel kaynak niteliğinde olan eseriyle şöhret bulan Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, Müsamarat al-Ahyar adlı eserinde Siraceddin el-Urmevi için şu bilgileri vermektedir:

“*Urmiyeli Kadı Siraceddin ilimde, fazilette engin bir deniz gibi idi. Şeriat semasının güneşi, hakikat ve tarikat alanının merkez noktası sayılırdı. Akıl ve nakle ait bilgilerde bütün cihan alimlerinin en üstünü olan bu zatın yüksek ilminden faydalanmak için dünyanın her bucağından birçok kimseler akın eder, Konya’da Ülker yıldızları gibi bir bilginler cemaati toplanırdı. Siraceddin’in ölümünden sonra bunlar da darmadağın oldular*”²⁶.

Siraceddin Mahmud el-Urmevi “Konya Kadılığı” yaptığı sıralarda bu sıfatla h. 652/1254-1255 senesinde Konya’da Karatay’ın vakıflarını ve h. 678/1279-80 senesinde de Sahib Fahreddin Ali’nin büyük hayratının vakıflarını tescil etmiştir. Onun aynı zamanda bütün Selçuklu Türkiye’sinin baş kadısı olması, Anadolu’nun Moğollar tarafından istila edildiği döneme rastlamaktadır. O bu unvanını ölünceye kadar sürdürmüştür²⁷. Siraceddin Urmevi,

²³ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1984, s. 46.

²⁴ *Türksözü Gazetesi*, 35, 538, Konya, 27 Kanun-ı Evvel, 1336, s. 3.

²⁵ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), II, İstanbul 1966.

²⁶ Aksaraylı, *a. g. e.*, s. 202.

²⁷ İbn-i Bibi, *el-Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Alaiye*, II, Haz. M. Öztürk, Ankara 1996, s. 212; O. Turan, “Celaleddin Karatay ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, S. 47, Ankara 1948, s. 40.

Mevlana'nın yakın dostu olmuş, hayatı boyunca ona hizmet etmiş, Mevlana öldükten sonra da onun cenaze namazını kıldırıştır²⁸.

Ahmed b. Saidu'z-Zencâni

Ahmed b. Saidu'z-Zencâni, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Zencan'da doğmuştur. Ahilik tarikatının müşşidi Ahi Ebu'l-Farac el-Zencâni'nin hemşerisidir. Büyük bir ihtimalle Moğol baskısı sonucu ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelen ve Anadolu'nun kültürel gelişmesinde büyük emeği geçen alimlerin önde gelenlerinden sayılır. Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve yerleşen ez-Zencâni, 1228 tarihinde “*Kitabü'l-Letâifü'l-Alaiyye Fi'l-Fezâili's-Seniye*” isimindeki siyasete müteallik eserini Alaeddin Keykubad adına kaleme almış ve Alaeddin Keykubad'a takdim etmiştir²⁹.

Urmiye'li Kadı İzüddin

Selçuklular devrinde yetişmiş ve Anadolu'da ilmin ve kültürün yükselmesine hizmet etmiş büyük alim ve ilim adamları arasında saymamız gereken şahıslar arasında haklı olarak yerini alması gereken kişilerdendir. Aslen Urmiye'li olup, Konya'da Kâdilkudâtılık görevinde bulunmuş olan Kadı Siraceddin el-Urmevi'nin hemşerisidir. Anadolu'ya ne zaman geldiği hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Anadolu-Kafkasya arasında oluşturulan kültür köprüsünün önemli mimarlarından. Muhtemelen ailesiyle birlikte Moğol istilası arifesinde Anadolu'ya gelip yerleşmiştir.

Urmiye'li Kadı İzüddin, Sivas gibi Selçuklu devletinin o zamanlarda en büyük ve en önemli şehrinde kadılık görevinde bulunmuş, Selçuklu devri kadılarının en meşhurlarından biri olmakla, haklı olarak şöhretinden bahsettirmiştir. Temel kaynaklar onun hakkında bilgi verirken; “*Ululukta felekler derecesine varmıştır. Meclisinde su ile ateş birbirinden ayrı edilemezdi. Şeriat ve hikmet ilimlerinde, diğer faziletlerde eşsizdi. Kadı İzüddin âlim ve edib bir zat idi*”³⁰ demektedirler.

Tacüddin el-Bulgarî

Selçuklu devri alimlerinden olan Tacüddin Ebu Muhammed ali b. el-Huseyn el-Bulgarî (ö. 640/1242)'nin doğum yeri ve ilk tahsili hakkında bilgi yoksa da X.-XIV. yüzyıllarda hüküm süren İdil (Volga) Bulgar Devleti'ne mensup olduğu, muhtemelen tahsil için Azerbaycan, Irak, Suriye yada Mısır gibi ilim ve kültür bakımından ileri seviyede olan İslam ülkelerine gelen öğrencilerden biri bulunduğu anlaşılmaktadır. Tacüddin el-Bulgarî, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) devrinde Anadolu Selçuklu hükümetince 1240 yılında Bağdat'a elçi olarak gönderildiğinde aynı yılın kışında 90 yaşında olduğu halde vefat ettiğine göre, 1150 yılında doğmuş olmalıdır. El-Bulgarî, tıpta basit ilaç olarak kullanılan tıp müfredatıyla ilgili “*Muhtasar fi Ma'rifeti'l-Edviyeti'l-Müfreda ve Mahiyyatiha*” adlı alfabetik eseriyle tanınmaktadır. Bağdat'ta doksan yaşında ölen Tacüddin el-Bulgarî, bütün hastalıkların tedavisinde kullanılan tiryak'ın terkiibini yapmıştır³¹.

²⁸ İ. H. Uzunçarşılı'ya göre “ O Mevlana ile daimi surette fikri muhalefet halinde bulunmuş ve garip bir tesadüf eseri olarak Mevlana Celaledin-i Rumi'nin cenaze namazını kıldırıştır. Uzunçarşılı, a. g. m., s. 300.

²⁹ Uzunçarşılı, a. g. m., s. 299.

³⁰ Aksaraylı, a. g. e., s. 203.

³¹ İzgi, a. g. m., s.219-220; Gregory, Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1950, s. 539; Turan, a. g. e., s. 420.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

Ünlü Endülüslü botanikçi İbnü'l-Baytar'ın (ö. 646/1248), Mısır ve Dimişk'tan başka Hicaz, Gazze, Kudüs, Beyrut, Lübnan, Antakya, Musul ve Diyarbakır memleket ve şehirlerini gezdiği, buralarda yetişen bitkiler üzerinde de araştırmalar yaptığı, "*Cami'u Edviyeti'l-Müfredede ve'l Ağziye*" adlı tıp müfredatıyla ilgili adı geçen eserini 615 Zilkade'si sonunda, Mücahidüddin Kaymaz'ın Musul'da yaptırdığı Mücahidiye Hanıgah'ında imla etmiştir. Tacüddin el-Bulgari'nin tıp müfredatıyla ilgili bu eserine, İbn Ebi Usaybi'a'nın amcası Reşidüddin Ebü'l-Mansur b. Ebi'l-Fazl b. Ali es-Suri tarafından bir reddiye yazılmıştır³². Tansuqname-i İlhani'de, Tacüddin Bulgari'nin o dönemde, edviye ilmini kendisinden daha iyi kimsenin bilmediği söylenmektedir³³.

Necmüddin en-Nahcuvanî

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen ve burada ilmi çalışmalarda bulunan çok yönlü alimlerden biri de Necmüddin Ahmed b. Ebî Bekr b. Muhammed en-Nahcuvanî'dir. O dönemin Selçuklu vakanivüslerinden olan İbn-i Bibi eserinde Necmüddin en-Nahcuvanî'den, "*İlim ve fende dalgalı bir denize, yağmurlu bir buluta benzeyen, hükümet ve idare bilgilerini nefsinde toplamış, akla ve nakle ait malumatı şahsında birleştirmiş büyük bir alim*" diye iltifatla bahsetmektedir³⁴.

Ayrıca Necmüddin en-Nahcuvanî, h. 647-648 (1250-1251) senelerinde vezirlik makamında bulunmuştur. Bu dönemde Celaleddin Karatay'ın üstün gayretleriyle Selçuklu tahtında üç kardeş saltanat sürmüştür. Nitekim bu tarihte basılmış paralar ve 648 (1251) tarihli bir kitabede üç kardeşin de isimleri bulunmaktadır. Necmüddin Nahcuvani o kadar yüksek faziletli ve dindar ki devletin zor durumda olduğu dönemde hazineden (Beytü'l-mal) yıllık 720 dirhem gümüş maaştan fazla almamayı kabul ediyordu. Ayrıca devlet adamlarının da buna göre kendilerinden feragat etmelerini istiyordu. Fakat bu teklif devlet adamlarının şikayetlerine sebep olmuştur. Bu münasebetle Karatay, yıllık 40.000 dirhem para alması hususunda Necmeddün Nahcuvanî ile anlaşmıştır. Bir süre sonra bazı devlet adamlarının kendi ihtiras ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleri üzerine Nahcuvanî makamını terk ederek Halep'e gitmiş ve burada vefat etmiştir (1302)³⁵.

Necmeddün Nahcuvanî, Fahrüddin er-Razi'nin, "*Şerhu Külliyyati'l-Kanun'unu*" "*Hallu Şukuki'l-Mürede fi Şerhi'l-Fahri'r-Razi*" adıyla 651 yılında şerh etmiştir. Fahrüddin er-Razi'nin "*el-Kanun*" şerhindeki itirazlara ve tenkitlere karşı İbn-i Sina'yı müdafaa etmek için yazılan bu şerh tabipler arasında çok beğenilmiştir. Mesela, İbnü'l-Kuff diye tanınan Ebü'l-Ferec Yakub b. İshak et-Tabib el-Kerki el-Mesihi (ö. 685/1286) de bir şerh yazmıştır. Bu şerhinde, Efdalüddin el-Huncî'nin Fahrüddin er-Razi'ye yaptığı itirazları incelemiş, Nahcuvanî'nin itirazlarını da bu şerhine eklemiştir. İbnü'l-Kuff'a göre, Fahrüddin er-Razi'ye itirazlar konusunda Necmüddin en-Nahcuvanî'nin kitabı tektir. Bu esere bir şerh yazan Kutbuddin eş-Şirazi, şerhinin önsözünde, Necmüddin en-Nahcuvanî'nin şerhinden de faydalandığını açıkça belirtmektedir³⁶.

Necmüddin en-Nahcuvanî, İbn-i Sina'nın diğer mühim bir eseri olan "*el-İşarat ve't-Tenbiyat'ını*", "*Zubdetü'n-Nakz*" ve "*Lübabu'l-Keff*" adıyla şerh etmiştir. Bu eserde ise,

³² İbn Ebi Usaybia'dan naklen İzgi, a. g. m., s. 220.

³³ Togan, a. g. e., s. 253.

³⁴ İbn-i Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, (terc. M. Nuri Gençosman), Ankara 1941, s.244.

³⁵ İbn-i Bibi, a. g. e., s. 244-245; Turan, a. g. e., s. 469-470.

³⁶ İzgi, a. g. m., s. 224-225.

“Hallu’ş-Şükuk”un tersine İbn-i Sina’yı tenkit etmiştir. Eserin III. Ahmed, nr. 3211, 3259, 3264’te, Ayasofya, nr. 4862’de nüshaları bulunmaktadır. III. Ahmed, nr. 3259’daki nüsha hasan b. es-Seyyid Kasım b. Muhammed es-Semerkindî tarafından 644’te Kahire’de istinsah edilmiştir. Aynı kütüphane, nr. 3211’deki nüshası ise 683’te okunmuştur. Bunlar ışığında eserin 644 yılından önce telif edildiği anlaşılmaktadır³⁷. Necmüddin en-Nahcuvânî’nin bunlardan başka *Lübabü’l-Mantık ve Hulasâtü’l-Hikme, Nakz Kavâidü’l-İşarat ve Keşf Temvihü’ş-Şifâ ve’n-Necât* eserleri bulunmaktadır³⁸. Alimin Şerhü’l-İşarat li İbni Sina adlı bir eseri İstanbul’da, Köprülü ktp.’sinde muhafaza edilmektedir. Burada alimin lakabı Necmü’l-Din değil Mu’inü’l-Din olarak kaydedilmiş ve ölüm tarihi h. 702/ m. 1302 senesi olarak kaydedilmiştir³⁹.

Gazanfer et-Tebrîzî

Hayatı ve şahsiyeti hakkında yeterli bilgi bulunmayan Fahrüddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed et-Tebrîzî’nin nisbesinden Tebrizli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat ne zaman doğduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak XII. Yüzyılın sonlarında doğduğu söylenebilir. Çünkü İbn-i Hebel diye tanınan Mühezzebüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ali el-Bağdadi’nin *el-Muhtar fi’t-Tıbb*’ın dört ciltlik bir nüshasını (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 3620.) 610 yılında Sivas’ta istinsah eden Ebu İshak İbrahim b. Muhammed ile Fahrüddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Gazanfer’in aynı kişi olması muhtemeldir. İbn-i Sina’nın *Envarü’l-efkar* adlı eserinin, en tanınmış öğrencisi Behmenyar b. Merzüban tarafından yazılan on iki fasıl halindeki tenkidinin Süleymaniye Kütüphanesi’nde kayıtlı bulunan bir nüshası da (Pertev Paşa, nr. 617) yine Gazanfer et-Tebrîzî diye tanınan Hakîm Fahrü’l-hak ve’d-dîn’in istinsah ettiği bir nüshadan çekilmiştir⁴⁰.

Gazanfer et-Tebrîzî, Konya’da Selçuklu sarayının ünlü hekimlerindedir. Alaeddin Keykubad zamanında yapılmış olan Daru’ş-şifa-i Alâî’de hekimlik görevi yapmıştır. Bugün Ulurmak yakınlarındaki “Gazanfer” yöresi bu kişiye nispetle anılır⁴¹. Feridun Sipehsalar b. Ahmed’in Mevlana ve etrafındakiler ile ilgili *Risale*’sinde Mevlana’nın ölümü sırasında tedavi için, Ekmeleddin en-Nahcuvânî ile birlikte Gazanfer adlı tabip de bulunduğu kayıtlıdır ki, bu kişi Gazanfer et-Tebrîzî’den başkası değildir. Her ikisi de Mevlana hazretlerinin hastalığını tedavi etmek için uğraşırlarsa da hastalığı teşhis edememişlerdir⁴².

Gazanfer et-Tebrîzî, Huneyn b. İshak’ın “*el-Mesa’il fi’t-Tıbb li’l-müte’allimîn*” adlı eserine “*Hasilü’l-Mesail*” adıyla bir ihtisar yazmıştır⁴³. Gazanfer et-Tebrîzî, *Hasilü’l-Mesail*’in Ayasofya nüshasının başında Efdalu’l-Müte’ahhirin Fahrü’l-Hakk ve’d-Din Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Ma’ruf bi-Gazanfer et-Tebrîzî denilmek suretiyle onun son zamanlarda gelen tabiplerin en üstünü olduğu vurgulanmaktadır. Gazanfer et-Tebrîzî, bu çalışmada Huneyn b. İshak’ın el-Mesail’ini, tertibinde ve muhtevasında herhangi bir değişiklik yapmadan ihtisar etme işini bitirince, örneklerin çok olduğunu ve metnin daha fazla kısaltılması gerektiğini görüp yeni başlayan öğrencilerin anlayamayacağı endişesiyle eseri fazlalıkları atıp faydası az örneklerini

³⁷ İzgi, a. g. m., s. 225.

³⁸ İbnü’l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü’l-Düvel*, s. 273.

³⁹ Fihrist Mahtutât-ı Mektebet-i Köprülü, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul 1986, s. 433.

⁴⁰ E. İhsanoğlu, “Gazanfer et-Tebrîzî”, *DİA*, 13, İstanbul 1996, s.433-434.

⁴¹ A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Ankara 1940, s. 92-93.

⁴² Ferîdün b. Ahmed Sipehsâlâr, *Risale: Mevlâna ve Etrafındakiler* (Risale), çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 113..

⁴³ Eserin, Keyhüsrev b. Fethullah el-Attar el-Mütetabbib tarafından 858’de (1454) istinsah edilen iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. (Ayasofya, nr. 3555/4, vr. 147-154; Fatih, nr.5300, vr. 321-348). Bk. İzgi, “Gazanfer et-Tebrîzî”, s. 434.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

çıkarmak suretiyle tekrar özetlemiştir. Kitap nabız, bevi, diş sağlığı ve humma gibi konulardan bahsetmektedir⁴⁴.

Ayrıca Gazanfer tabip, Ebu'l-Reyhan el-Biruni'nin, "*Risaletü'l-Fihrist*"ine şerh yazmıştır⁴⁵. Yine Biruni'nin 1050 senesinde tamamladığı tıp müfredatına ve eczacılığa dair Kitabı's-Saydana adlı eseri Zeki Velidi Togan tarafından Bursa Kurşunlu Cami Kütüphanesi'nde bulunarak ilim alemine tanıtılmıştır. Bu tek nüsha da Gazanfer et-Tebrîzî tarafından istinsah edilmiştir⁴⁶. Gazanfer, bu kitabın ferağ kaydında eseri yalnız istinsah etmekle kalmadığını, içindeki pek çok yanlışlığı düzeltmeye çalıştığını ve mevcut fahiş hataların ya müellifin yazıcısından veya bir başkasından geldiğini söylemektedir⁴⁷.

Ekmelüddin en-Nahcuvanî (Bey Hekim)

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen ve Anadolu'da "Bey Hekim" (Melikü'l-hükema ve'l-etibba) unvanı ile anılan Ekmelüddün Mü'eyyed b. Ebu Bekr b. İbrahim el-Konevî en-Nahcuvanî et-Tabib'in hayatı hakkında kaynaklarda kesin bilgiler olmamakla birlikte, onun nisbesinden Nahcuvan'lı olduğunu ve Anadolu Selçukluları devrinde, muhtemelen Alaeddin Keykudad zamanında Konya'ya geldiği anlaşılmaktadır. Keykubad'ın Konya'da yaptırmış olduğu Daru's-Şifa-i Alaî'de baş tabiplik görevinde bulunduğu bilinmektedir⁴⁸. Ekmelüddin'in Mevlana Celaleddin Rumî ile aynı dönemde yaşadıkları Mevlana'nın kendisine gönderdiği mektuplardan ve Eflakî'nin "*Menakibu'l-Arifin*"deki Mevlana ile Ekmelüddin arasında geçen menkıbevi hadiselerden öğrenmekteyiz. Gerek Mevlana'nın mektuplarında gerekse Eflakî'nin eserinde Ekmelüddin, "Hakimler Padişahı", Zamanın Eflatunu", "Zamanın Calinusu" ve "Anadolu Hekimlerinin Ulusu" şeklinde iltifatlarla övülmektedir. Ekmelüddin Tabib'in hem devlet katında hem de alimler arasında ne kadar sözü geçtiği Mevlana'nın mektuplarından anlaşılmaktadır⁴⁹. Ekmelüddin, Mevlana'nın ölüm döşegine düştüğü zaman onun için çeşitli ilaçlar yapmış, fakat bunlar Mevlâna hazretlerini iyileştirmeye yeterli olmamıştır⁵⁰. Mevlana'nın ölümünden sonra bir süre daha yaşamıştır. Ekmelüddin'in öğrencisi olduğu anlaşılan Ebu Bekr b. ez-Zeki hocasına gönderdiği mektuplara bakılırsa onun 1279 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır⁵¹. Bir süre sonra Konya'da vefat etmiştir. Bugün Alaeddin tepesinin batısında yer alan Beyhekim mahallesinde bulunan Beyhekim mescidindeki türbede yatmaktadır. Mescidin kitabesi olmadığından ne zaman yapıldığı belli değildir⁵².

Ekmelüddin Tabib'in günümüze gelen tek eseri İbn-i Sina'nın el-İşarat ve't-Tenbihat'ına; et-Tabi'yyat kısmının başından kitabın sonuna kadar yazmış olduğu şerhtir. Bu eserin müellif tarafından 701 Cemaziyelahir'inin sonunda yazılmış nüshası, Köprülü Kütüphanesi, I. Kısım, nr. 875'te bulunmakta olup 232 yapaktır. Eserin Nuruosmaniye

⁴⁴ İzgi, a. g. m., s. 226.

⁴⁵ Ünver, a. g. e., s. 93.

⁴⁶ Zeki Velidi Togan, "Biruni", *İ.A.*, II, Eskişehir 1997, s. 642.

⁴⁷ İzgi, "Gazanfer et-Tebrîzî", s. 434.

⁴⁸ Ünver, a. g. e., s. 92; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1998, s. 151; İzgi, a. g. m., s. 226.

⁴⁹ Mevlana'nın Ekmelüddin tabibe yazmış olduğu mektuplar için bk. Mevlana Celaleddin, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1963, s. 26-27; 137-138; 183-184; Eflakî, a. g. e., I, s. 149-150; 261-262; 296-297; 346.

⁵⁰ Sipehsâlâr, a. g. e., s. 113-114.

⁵¹ Ebu Bekr b. ez-Zeki, *Ravzatu'l-Küttâb ve Hadikakatu'l-Elbab*, (nşr. Ali Sevim), Ankara 1972, s. 29-30; 48-

49.

⁵² Faik Soyman-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944, s. 97.

Kütüphanesi, nr. 2689’da yer alan nüshası 19 recep 702’de Muhammed b. Muhammed b. Mahmud er-Razi tarafından istinsah edilmiştir⁵³.

Gürcü (Thamara) Hatun

Anadolu-Kafkasya arasındaki kurulan kültür köprüsü açısından Selçuklular ve ona bağlı beylikler ile Kafkasya’daki Gürcüler arasında gerçekleşen izdivaçlar da önemli bir mevki işgal etmektedir. Nitekim eski bir Türk geleneği olan bu âdet Selçuklular tarafından da uygulanmaktaydı Selçuklular ile Gürcüler arasında Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesi üzerinde devam eden mücadeleler yapılan izdivaçlar ile dostluk ve işbirliğine dönüşmüştür. Bu cümleden olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in zevcesi olarak Anadolu’ya gelen Gürcü (Thamara) Hatun da bu dostlukların ve işbirliğin sağlanması ile kültürler arası bir birlikteliğin gerçekleşmesini sağlamıştır. Zaten Gürcüler ve Selçuklular veya ona bağlı olan beylikler arasında bu tür izdivaçlar görülmekteydi. Meşhur Gürcü kraliçesi Thamara, Erzurum Saltuklu hükümdarı İzzeddin Saltuk’un torunu Muzafferiddin ile evlenmiştir⁵⁴. Onun gibi kızı Gürcü kraliçesi Rosudan da, Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah’ın oğlu ile evlenmiştir. İbnü’l-Esir “*El Kamil fi’t-Tarih*” adlı eserinde, “Tuğrulşah’ın Gürcü kraliçesi ile evlenmesini istemiş, fakat devlet ileri gelen adamları bir Müslüman’ın yönetimin başına geçmesini istememişlerdir. Bunun üzerine de Tuğrulşah oğlunun Hıristiyanlığı kabul etmesini sağlamıştır” şeklinde açıklanmaktadır⁵⁵. İşte bunun gibi izdivaçların devamı niteliğinde olan II.Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü Hatun’un evlenmesi olayı, Alaeddin Keykubad zamanında Selçuklu ordusu kumandanı Kemaleddin Kamyar’ın Gürcüler üzerine yürümesi üzerine, Gürcü kraliçesi Rosudan’ın anlaşma istemesi ve bu anlaşmada kızı Thamara’yı Alaeddin Keykubad’ın oğlu, o zaman Erzurum meliki olan, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e vermeyi taahhüt etmesi sonucu gerçekleşmiştir⁵⁶.

İşte Anadolu’da ve İslam aleminde Gürcü Hatun diye ünlenen bu Thamara, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Gürcü kraliçesi Rosudan ile Erzurum meliki Mugiseddin Tuğrulşah’ın oğlu ile evlenmesinden dünyaya gelmiştir. İbn-i Bibi de haklı olarak, Kemaleddin Kamyar ile Gürcü kraliçesi Rosudan arasındaki anlaşmadan bahsederken, Gürcü Hatun’un “Selçuk neslinden ve David’in soyundan” geldiğini söylemektedir⁵⁷. Bir süre sonra Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtının başına geçmiş ve içerdeki bazı meseleleri hallettikten sonra Gürcü kraliçesi’nin kızı Gürcü Hatun’u getirmek için Kirmanlı müstevfi Şehabeddin’i en münasip kimse olarak hazineler ve zengin hediyelerden mürekkep bir çeyiz ile Gürcistan’a göndermiştir. Şehabeddin, Gürcistan’da birkaç gün kaldıktan sonra Gürcü Hatun’u, Selçuklu hükümdarının huzuruna getirmek üzere yola çıkmıştır. Sultan da bütün askeri makamlara, beylere gelinin geçtiği yol üzerinde bekleyerek onu saygı ile karşılamalarını, şehirlerde merasim yapmalarını emretmiştir. Kendisi de saltanat çetresi (sancağı) ile Kayseri’ye hareket etmiştir. Burada ziyafet

⁵³ İzgi, a. g. m., s. 227

⁵⁴ Turan, a. g. e., s. 414. Ayrıca kaynaklarda Thamara’nın Kılıç Arslan’a elçi ile birlikte bir mektup gönderdiğini oğlu Rükneddin Süleyman’ı çok beğendiğini, onunla nikah akdedip memleketinin yönetiminin ona layık olduğunu söylediğini, fakat Rükneddin Süleyman’ın bunu kabul etmediğini” kaydetmektedirler. Bk. Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Konya 2000, s. 252-253.

⁵⁵ İbnü’l-esir’de bu olay, ”benzeri görülmemiş bir hadise” şeklinde aktarılmış ve çirkin karşılanmıştır. Bk. İbnü’l-Esir, *el Kamil fi’t-Tarih*, (çev., Abdülkerim Özyayın), C. XII, İstanbul 1987, s. 376. Gürcü kaynağında ise Erzurum meliki Mugisiddin Tuğrulşah’ın Rosudan ile evlendiğini söylemektedir. Krş. Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşa (İvane Cavahişvili), *Gürcistan tarihi*, İstanbul 2000, s. 162.

⁵⁶ İbn-i Bibi, a. g. e., s. 166-167

⁵⁷ İbn-i Bibi, a. g. e., s. 167.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

sofraları kurulmuş, her taraf inci taneleri ve yıldızlar gibi parlak meşalelerle donanmıştır⁵⁸. İşte Gürcü Hatun böyle görkemli bir merasimle karşılanmış ve muhteşem bir düğün yapılmıştır. (1238) Gerçekten kaynakların bildirdiğine göre Sultan'ın kendisini bu güzel Gürcü kraliçesine kaptırdığını, kendisini eğlence ve sefahat hayatına verdiği ve ona çok bağlanarak devlet işleri ile uğraşmayı bıraktığı kaydedilmektedir. Hatta bastırıldığı sikkeler üzerinde kendisini arslan ve zevcesini de onun üstünde kadın yüzlü doğan bir güneş resmi ile tasvir ettirmiştir. Bu, İran hükümdarından Hüseyin Perviz ile hanımını temsil eden eski İran'ın kültürünün bir parçası kabul edilen "Arslan ve Güneş", (Şir ve Hurşid) motifinin bir benzeridir⁵⁹. Gürcü Hatun'un daha sonraları iyi bir Müslüman olduğunu, alim ve dervişlerle, özellikle Mevlana Celaleddin Rumî ile dostane münasebetler içinde olduğunu görüyoruz. Nitekim Ahmed Eflaki'nin *Menakibu'l-Arifin'inde*, Gürcü Hatun'un Mevlana hazretlerine bağlılığını gösteren birçok hadiseden bahsedilmekte⁶⁰ ve Eflaki, Gürcü Hatun'u "zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve Mevlana hanedanının muhiplerinden ve has müritlerinden olduğu" şeklinde tanımlamaktadır⁶¹. Gerçekten Gürcü Hatun'un Mevlana hazretlerine ve müritlerine çok bağışlarda bulunduğunu Eflaki'nin eserinden öğrenmekteyiz. Hatta Mevlana Celaleddin Rumi'nin vefatından sonra metfun olduğu yere bir türbe yapılmasında da büyük bir paya sahiptir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldükten sonra Gürcü Hatun'un o dönemin Selçuklularda önemli bir mevkide yer alan Muinüddin Süleyman Pervane ile evlendiği görülmektedir⁶². Pervane, böyle bir evlilik yaparak kendisine oynadığı hükümdarlık rolüne uygun bir eda vermekteydi. Nitekim o dönemdeki kraliçenin mensup olduğu milletin tarihçisi Pervane'den "Rum Sultanı" olarak bahsetmiştir⁶³.

Bir müddet sonra Gürcü Hatun, kocası Pervane ile birlikte 1277 yılında Kayseri'ye gitmiştir. Nitekim bu zamanda Baybars Anadolu'ya gelmiş ve Moğol ordusunu Konya'da yenmiştir. Bu durum karşısında Pervane, Gürcü Hatun ile birlikte Kayseri'ye gitmiştir. Gürcü Hatun'un Kayseri'ye gitmesiyle ilgili olarak *Menakibu'l-Arifin'de* de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Burada Gürcü Hatun'un tesadüfen Kayseri'ye gitmek istediği ve hatta Mevlana hazretlerinden ayrılacağı için onun resmini Aynu'd-Devle-i Rumi'ye çizdirdiği belirtilmektedir⁶⁴. Pervane, buradan da bozguna uğrayan Moğol askerlerinin Türklerden intikam alacağı endişesi ile Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev III başta olmak üzere karısı Gürcü Hatun ve ondan doğan kızı, veziri, atabeyi, müstevfi ve daha birçok kişiyi kendi iktidar merkezi olan müstahkem Tokat kalesine götürmüştür⁶⁵.

⁵⁸ İbn-i Bibi, a. g. e., s. 199-200.

⁵⁹ Ahmet Altıntaş, "Selçuklu Türkiyesi'nde Para", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara 2002, s. 390.

⁶⁰ Ahmed Eflaki, a. g. e., C. I, s. 135, 159, 222-223, 282, 307-308, 311, 341; C. II, 118, 132, 151.

⁶¹ Eflaki, a. g. e., s. 307.

⁶² Nejat Kaymaz, *Pervane Muinüddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 23. Fakat bununla ilgili olarak bazı kaynaklarda da Pervane'nin evlendiği hanımın asıl Gürcü Hatun değil de, onun Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den doğmuş kızı olduğu kabul edilmektedir. Bk. Yazıcı, a. g. e., I, s. 54; J. H. Kramers, "Muinüddin mad.," *İ. A.*, VIII, Eskişehir 1997, s. 557; Turan, "Türkiye", s. 546. ⁶² Fakat Kaymaz, bunun yanlış bir anlaşılardan kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre, Pervane'nin Erzurum sahibi Gıyaseddin'in kızı olan zevcesi Gürcü hatun ibaresindeki "Gıyaseddin'in" Makrizi mütercimi Quatrete tarafından Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zannedilmesi bu yanlış hükmün yayılmasına sebep olduğunu söylemektedir. Kaymaz, a. g. e., s. 125.

⁶³ Kaymaz., a. g. e., s. 125

⁶⁴ Eflaki., a. g. e., I, s.307-308.

⁶⁵ Kaymaz, a. g. e., s. 163; Turan, a. g. e., s. 546.

Gürcü hatun'un II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den bir oğlu Alaeddin Keykubad bulunmaktadır. Alaeddin Keykubad II doğar doğmaz veliaht tayin edilmiştir. Nedeni ise Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'u çok sevmesi ve ona diğer hatunları arsında daha fazla değer vermesidir. Kerimüddin Aksarayı ise Gürcü Hatun'u diğer hatunlardan daha soylu ve asil bulmaktadır. Bu sayede Alaeddin Keykubad'ın veliaht tayin edildiğini belirtmektedir⁶⁶. Gürcü Hatun'un bir de Münüddin Süleyman Pervane'den Aynü'l-Hayat adında bir kızı olduğu da kaydedilmektedir⁶⁷. Gürcü Hatun nerede ve ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Nitekim kaynaklar Gürcü Hatun'un, İzzeddin Keykavus II tarafından Moğol kağanı Mengü Han'a gönderilen Alaeddin Keykubad II ile birlikte yola çıktığını ve Erzurum'da vefat ettiğini yazmaktadırlar. Bir süre sonra Alaeddin Keykubad II'in de vefat edip annesinin yanına defnedildiği kaydedilmektedir⁶⁸.

Bedrü'd-Din Tebrizî

Bedrü'd-Din Tebrizî (ö. 1284'ten sonra) Selçuklular devrinde Konya'da yaşamış Azerbaycanlı mimardır. Moğolların Azerbaycan'a düzenledikleri ilk akınlar zamanı (1220-1222) Anadolu'ya gelmiştir⁶⁹. Matematik, geometri, astronomi ve simya ilimlerini de iyi bilen Bedrü'd-Din Tebrizî Celalüddin Rumî'nin müritlerinden olmuştu. Her gece simya ile meşgul olan Bedrü'd-Din Tebrizî bu işten vücuda getirdiği altın ve gümüşleri fakir dostlarına sarf ederdi.⁷⁰ Bir gece Mevlâna onun hücrelerine girer ve simyaya dalmış olarak bulur. Mevlâna demir örsü alıp onun eline verir. Bedrü'd-Din Tebrizî bakar ki, demir örs altın olmuş. Bunun üzerine Mevlâna ona: "Böyle şeylere ömrünü sarf edersen, işler tersine dönüp hakikatler ortaya çıktıği zaman, bunun sahtekarlıktan başka bir şey olmadığını anlarsın" diye seslenir. Bunun üzerine Bedrü'd-Din Tebrizî elbiselerini yırtıp kimyagerlikten vazgeçer⁷¹.

Celalüddin Rumî'nin ölümünden sonra İlhanlılar'ın hizmetinde bulunan eski Selçuklu emirlerinden Alemü'd-Din Kayser⁷² Mevlâna'ya türbe yaptırmak istediğini Sultan Veled'e bildirir. Alemü'd-Din Kayser bu iş için kendi cebinden 30 bin dirhem ödemek istediğini bildirince Sultan Veled bu meblağın yetersiz olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Münü'd-din Süleyman Pervane ile hanımı Gürcü Hatun 80 bin dirhem öderler. İlave olarak da Kayseri'nin vergi gelirlerinden 50 bin dirhem türbenin inşaatı için ayrılar para toplanır⁷³. Alemü'd-Din Kayser'in isteği ile türbenin inşaatını mimar Bedrü'd-Din Tebrizî kendi üzerine alır⁷⁴.

⁶⁶ Aksarayı, a.g.e. s. 27.

⁶⁷ Kaymaz, a. g. e, s. 136.

⁶⁸ Turan, a. g. e., s. 474.

⁶⁹ Ünver, a. g. e., s. 94.

⁷⁰ Elnur Nesirova., *XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu Azerbaycan İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2003, s. 132.

⁷¹ Eflakî, a. g. e., I., S. 151,210.

⁷² Alemü'd-Din Kayser İzzü'ddin I Keykavus'un Suriye seferi (1218) sırasında Derbesak kalesi emiri idi ve bu sefere iştirak etmişti. Moğollar Anadolu'yu işgal ettikten sonra Moğol yanlısı Selçuklu devlet adamlarının yanında yer almıştı. Cimri isyanının bastırılmasında da emeği geçmişti. İlhanlılar'ın hizmetine girdikten sonra saray entrikalarında iştirak etmişti. O, Moğol emiri Argunağaoğlu Emir Nevruz'un yakın adamlarından idi. Baydu Hanı devirip yerine Gazan Han'ın getirilmesi işinde darbeci Emir Nevruz'a yardım etmişti. Fakat bazı saray adamlarının iftiharına uğrayarak Gazan Han'ın Gözünden düşmüştü. Nihayet Bağdat'ta yakalanarak muhakeme edilmiş ve Gazan Han'a ihanette suçlu bulunarak idam edilmişti (1297). Bk. Saim Koca, *Sultan İzzeddin Keykavus* (1211-1220), Ankara 1997, s. 56-57; Kazvinî, *Cami'ü'l-Tevarih*, C.III, s. 176-178; Ali Sevim, "Cimri Olayında Hakkında Birkaç Not", TTK, *Belleten*, C.XXV, S. 97, Ankara 1961, s. 63-74. 1218'de emir olduğuna göre Alemü'd-din Kayser 1297 yılında idam edildiği sırada yaşının bir hayli ilerlemiş çağında olmuştur.

⁷³ Eflakî, a. g. e., I., s. 203-204.

⁷⁴ Eflakî., a. g. e., I., s. 420.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

Mevlâna'nın türbesinin iç dekorunu ise mimar Abdü'l-Vâhid b. Selim yapmıştır⁷⁵. Bedrü'd-Din Tebrizî türbenin inşaatını 1274 yılında bitirmiştir⁷⁶. 1284 yılında olan bir deprem sonucu hasar gören türbe tamir edilmiştir⁷⁷. Bedrü'd-Din Tebrizî bu tamir işinde de mimar olarak görev almıştır⁷⁸. Buradan Bedrü'd-Din Tebrizî'nin 1284 yılından sonra vefat ettiğini tahmin edebiliriz. İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre bugünkü Mevlâna türbesi ve yeşil kubbe Bedrü'd-din Tebrizî'nin eseri değildir. Görkes kalesini fethedeceği takdirde Mevlâna'nın türbesinin tamir masrafını ödemeği adak olarak adayın Karamanoğlu Alâü'd-Din Bey b. Mirza Halil Bey (ö. 1291) ahdine vefa ederek türbeyi esaslı şekilde tamir ettirmişti⁷⁹.

Hüsümü'd-din Hasan Çelebi Urmevî

Hüsümü'd-Din Hasan b. Muhammed b. Ahi Türk Hasan Urmevî'nin (doğumu 1220'li yıllar-ö. 21 Eylül 1284) dedesi aslen Azerbaycan'ın Urmiye şehrinden gelmiş idi⁸⁰. Konya'ya geldikten sonra sayılı zengin, mal ve mülk sahibi kişilerinden biri oldu. Hüsümü'd-Din Çelebi'nin babası Muhammed, Konya halkı üzerinde manevi nüfuz sahibi bir Ahi idi⁸¹.

Küçük yaşta iken babası Ahi Muhammed'i kaybeden Hüsümü'd-Din Çelebi Konya'daki Ahi ileri gelenlerinin himayesinde büyüüp yetişmişti. Eflakî'nin aktardığı bilgilere göre Hüsümü'd-Din Çelebi delikanlılık yaşlarında Mevlâna ile tanışmış ve ona intisap etmişti. Babasından kalan her şeyi satıp Mevlâna'ya vermişti. Mevlâna'ya intisap ettikten sonra tekrar mal ve mülk sahibi olmuştu⁸².

Fakat Muhammed Dârâ Kadirî onun Mevlâna'dan önce Şemsü'd-Din Tebrizî ile tanışarak onun hizmetine girdiğini, Mevlâna'ya intisabının da Şems-i Tebrizî'nin aracılığı ile olduğunu kaydetmektedir⁸³. Eflakî'nin eserinde de bunu teyid eder nitelikte bazı bilgiler bulunmaktadır. Şems-i Tebrizî kendi hizmetine girmek isteyenlere şöyle diyordu: "Müritler bize üç şeyle yol bulabilirler. Birincisi mal, ikincisi hal, üçüncüsü de niyaz ve yalvarma ile"⁸⁴. Nitekim Hüsümü'd-Din Çelebi Şems'e muhabbet duyunca Şems şöyle demişti: "Ey Hüsümü'd-Din bu iş böyle olmaz, din parayla olur. Gereğince bir şeyler ver ve kulluk et ki, bize yol bulasın". Bunun üzerine Hüsümü'd-Din Çelebi tüm varını yoğunu Şems'e vermişti. Hatta gayrı menkullerini de satıp ona bağışlamıştı. Hüsümü'd-Din Çelebi böyle bir zatın ondan bir şeyler istemesinden dolayı fevkalade mutlu idi. Çünkü Şems böyle yapanları Hz. Ebu Bekir Sıddık'la kıyaslıyordu⁸⁵. İlk önce Şems-i Tebrizî'ye intisap etmesine rağmen Hüsümü'd-Din Çelebi Mevlâna'nın yanında kemale ermişti. Mevlâna onu hadsiz derece severdi⁸⁶. Halifesi Selahü'd-d-

⁷⁵ Mehmet Önder, *Mevlâna ve Türbesi*, İstanbul 1957, s. 39-40.

⁷⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 636.

⁷⁷ Nesirova., a.g.tez, s. 133.

⁷⁸ Hasan Özönder, "Mevlana Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi", *Selçuk Dergisi*, S.2, Konya 1988, s. 14.

⁷⁹ Konyalı, a. g. e., s. 134.

⁸⁰ Nesirova., a.g.tez, s. 135.

⁸¹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974, s. 97.

⁸² Eflakî, a. g. e., II, s. 153.

⁸³ Nesirova., a.g. tez, s. 135.

⁸⁴ Eflakî, a. g. e., II, s. 46-47.

⁸⁵ a.g.e.. Şems-i Tebrizî Konya'ya 1243'te gelmişti. Hüsümü'd-Din Çelebi'nin ona delikanlılık çağında intisap ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Demek ki, 1243 yılında Hüsümü'd-Din Çelebi 15-20 yaşlarında idi. Bunun böyle olduğunu varsayacak olursak Hüsümü'd-Din Çelebi'nin doğum tarihi 1220'li yıllara tekabül eder.

⁸⁶ Nesirova., a.g. tez, s. 135.

Din Zerkub’ın ölümünden sonra Mevlâna Hüsamü’-d-Din Çelebi’yi kendisine halife ve hemdem seçmişti⁸⁷.

Mesnevi yazılmadan önce Mevlâna’nın müritleri Hakim’in *İbtidaname*’sini ve Feridü’-d-Din Attar’ın *Mantiku’-t-Tayr*’ını okurlardı. Hüsamü’-d-Din Çelebi Mevlâna’dan kendi şiirlerini derletmesini ve konuşmalarını yazdırmasını rica ediyor. Mevlâna bu işe rıza gösterince Hüsamü’-d-Din Çelebi devamlı olarak yanında kağıt ve divit taşımaya ve Mevlâna’nın söylediği nazımları kağıda dökmeye başlamıştı. Mevlâna sema ederken, hamamda yıkanırken, yolda yürürken söylüyor, Hüsamü’-d-Din Çelebi de derhal kağıt kalem çıkarıp yazmaya başlıyordu. 1263 senesinde hanımı ölünce Hüsamü’-d-Din Çelebi hüznünden dolayı yazma işine ara veriyor. Bundan iki sene sonra, 1265’te yeniden Mevlâna’nın namzarını kaleme almaya başlıyor⁸⁸. Bu yazım işi Mevlâna’nın ölümünden kısa süre önce bitmiş ve tashih olunmuştur⁸⁹. Mevlâna’nın *Mesnevi*’si işte böyle meydana gelmiştir. Buradan anlaşıldığına göre “Mesnevi” yaklaşık 10-11 senede yazılıp tamamlanmıştır.

Mevlâna’nın halifesi olduktan sonra Hüsamü’-d-Din Çelebi Mevlâna’nın da yardımı ile babasının meslektaşları olan Ahiler ile mücadeleye girişmişti. Mevlâna’nın bazı devlet yöneticilerinin nezdinde elde ettiği iltimaslar sonucunda Ahiler’e ait Konya’daki Hanikah-ı Lâlâ ve Hanikah-ı Ziya, Hüsamü’-d-Din Çelebi’nin tasarrufuna verilmişti. Konya’daki Ahi Ahmed, Ahi Çoban, Ahi Kayser, Ahi Muhammed Sebzvarî adlı Ahi ileri gelenleri buna karşı çıkarak uzun süre direnmişlerdi. Fakat Mevlâna’nın işe karışmasıyla ihtilaf Hüsamü’-d-Din Çelebi’nin lehine çözülmüş ve bu iki hanıkahı kendi tasarrufu altına almayı başarmıştı⁹⁰.

Kaynakların bildirdiğine göre Hüsamü’-d-Din Çelebi, Selçuklu Sultanı Rüknu’-d-Din IV Kılıç Arslan’ın katledilmesi olayına karışmıştır⁹¹. Hüsamü’-d-Din Çelebi daha Mevlâna’nın sağlığında iken devlet büyüklerinin itimat, itibar ve hürmetlerini kazanmıştı. Özellikle Muinü’-d-Din Pervane ona karşı büyük saygı duymakta idi⁹². Eflakî’ye göre Sultan Rüknu’-d-Din IV Kılıç Arslan başlangıçta Mevlâna’ya mürit olup, onu kendine baba edinmişken sonradan Baba Merendî⁹³ adlı bir Türkmen şeyhi ve müritleriyle tanışmış, Mevlâna’nın da bulunduğu bir mecliste Sultan bu şeyhe iltifat edip onu kendine baba edinmişti. Sultan’ın bu davranışı Mevlâna’yı gücendirmiş, bunun üzerine Mevlâna “Öyle ise biz de başka birini kendimize oğul ediniz” deyip meclisi terk etmişti⁹⁴. Bu olaydan sonra bir gece Hüsamü’-d-Din Çelebi rüyasında melek Cebrâil’in onun eline bir kılıç vererek dağı göstermiş ve “Şu dağın kafasını uçur demişti”. Uyanıp rüyasını anlatınca Mevlâna kendisine “Rüyanın tabirini göreceksin” demişti. Birkaç gün sonra da Sultan Rüknu’-d-Din IV Kılıç Arslan Aksaray’da katledilmişti⁹⁵.

Mevlâna’nın ölümünden sonra müritleri arasında şeyhlerinin postuna kimin oturması ile alakalı problem çıkmıştı. Mürşidinin ölümünden sonra Hüsamü’-d-Din Çelebi Sultan Veled’e giderek :” Babanın makamına geç otur, şeyhlik et. Ben de hizmetinde bulunayım” demişti. Sultan Veled “Onun zamanında sen halife idin, ondan sonra da sen halife ol” diyerek babasının

⁸⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin*, İstanbul 1959, s. 114.

⁸⁸ Eflakî, a. g. e., II, s. 119-121, 155-160.

⁸⁹ Gölpınarlı, a. g. e., s. 121.

⁹⁰ Eflakî, a. g. e., II, s. 169-174. Konu ile ilgili etraflı bilgi için bk. Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, s. 95;116-118.

⁹¹ Nesirova., a.g.tez, s. 137.

⁹² Eflakî, a. g. e., II, s. 184-185.

⁹³ Merend Güney Azerbaycan’ın şehirlerinden biridir.

⁹⁴ Eflakî, a. g. e., II, s.157-159; Bayram, a. g. e., s. 124.

⁹⁵ Eflakî, a. g. e., II, s. 158-159.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

makamına Hüsamü'd-Din Çelebi'yi oturttu⁹⁶. Fakat Sultan Veled'in hanımı Keyrake hatun ve oğlu Arif Çelebi Hüsamü'd-Din Çelebi'nin postnişinliğine itiraz etmişlerdi. Mevlevilerin çoğu da Sultan Veled'in postnişinliğinden yana idiler. Fakat bu konuda Sultan Veled'i ikna edememişler. Sultan Veled "ilk şeyhi bırakıp başkasına gitmek erlik değildir" diyerek bu teklifi reddetmişti⁹⁷. Bazı Mevlevi müritlerin Hüsamü'd-Din Çelebi'nin postnişinliğinden memnun olmayışları onun ölümüne kadar devam etmişti. Nitekim Hüsamü'd-Din Çelebi öldükten sonra bu müritler Sultan Veled'e giderek "Artık babanın makamına otur, bize şeyhlik et. Şimdiye dek Mevlâna Hüsamü'd-Din Çelebi'yi halife yaptı diye bahaneler getirdin" demişlerdi⁹⁸.

Hüsamü'd-Din Çelebi'nin postnişinliği devrinde Mevlevîlik tarikat haline gelmişti. Mevlevîliğin bazı kaide ve kuralları onun zamanında vücuda gelmişti. Cuma namazından sonra sema etmek, Kuran'dan sonra mesnevi okumak geleneği Hüsamü'd-Din Çelebi'nin postnişinliği döneminde oluşmuştu⁹⁹.

Mecdü'd-Din Merendî

Azerbaycanlı bu Ahi Türkmen şeyhinin adı kaynaklarda farklı farklı zikredilmektedir. Feridun Sipehsalar eserinde Baba Merendî adlı bir şahıstan "**Buzağu Baba**" adıyla bahsederken bu şahsın Konya'ya Rüknu'd-Din IV Kılıç Arslan zamanında geldiğini kaydetmektedir¹⁰⁰. Kendisine Buzağu Baba denmesinin sebebi bir ara Halep yakınındaki Buza'a kasabasında ikamet etmesi olmuştur. Buza'a Anadolu'ya geldikten sonra Buzağu şeklini almıştır¹⁰¹. Anadolu'ya geldikten sonra Selçuklu sarayına giren, bazı devlet adamları ile birlikte Sultan Rüknu'd-Din IV Kılıç Arslan'ı da manevi nüfuzu altına alan Baba Merendî'nin bu faaliyeti Mevlâna'yı kızdırmıştı¹⁰². Bu sebeptendir ki, Eflaki, Baba Merendî'den bahsederken onu "insan yüzü şeytan" şeklinde adlandırmaktadır¹⁰³.

Çağdaş araştırmacılar kaynakların aktardığı bilgilere dayanarak bu Babaî şeyhinin Batınî akideli olduğu fikrini ileri sürmektedirler¹⁰⁴. Halbuki devrin ünlü mutasavvıfı Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdi *Risaletü'l-Fütüvve*'sinde Baba Merendî'den "Şeyhü'l-meşayih, sultanü'l-muhakkikin, şeyh Bâli el-Merendî" gibi ifadeler kullanarak söz etmektedir¹⁰⁵. Tarihi kaynaklarda adı Mecdü'd-Din Merendî olarak geçen Baba Merendî alim ve zahid bir zat idi. Aksarayî, Mecdü'd-Din Merendî'nin bir ara Aksaray kadılığı yaptığını bildirmekte ve bu şahsın adaleti ile ünlü olduğunu kaydetmektedir¹⁰⁶.

Ahi Evren Nasîrü'd-Din Mahmud Kırşehir'de sürgün hayatı yaşarken (1247'den-1261'e kadar) Kadı Mecdü'd-Din Merendî ile görüşür ve sohbet ederdi. Bunu Ahi Evren'in

⁹⁶ Eflakî, a. g. e., II, s. 152, 197-198.

⁹⁷ Eflakî, a. g. e., II, s. 152.

⁹⁸ Nesirova., a.g. tez, s. 137.

⁹⁹ Eflakî, a. g. e., II, s. 189-191.

¹⁰⁰ Sipehsalar, Feridun b. Ahmed, Menâkıb-ı Hazreti Hüdavendigâr, (çev. M. Bihari), İstanbul 1331, s. 76.

¹⁰¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyani*, İstanbul 2000, s. 199.

¹⁰² Nesirova., a.g.tez, s. 13139-140.

¹⁰³ Eflakî, a. g. e., II, s. 157-160.

¹⁰⁴ M. Fuat Köprülü, a.g.e. s. 211; Ocak, a. g. e., s. 199-200.

¹⁰⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvufu*, İstanbul 1992, s. 9.

¹⁰⁶ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, s. 490.

Sadrü'd-Din Konevî'ye yazdığı 27 Kasım 1255 tarihli mektubundan öğrenmekteyiz¹⁰⁷. Mecdü'd-Din Merendî'nin Kırşehir ve çevresinde mülkleri ve bir hanı bulunmakta idi¹⁰⁸.

Sa'dü'd-Din Nahçıvanî

Sadü'd-Din Nahçıvanî hakkında bilgi veren tek kaynak Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani adlı menakıbnamedir¹⁰⁹. Sadü'd-Din Nahçıvanî Ahi Evren'in müridi olmuştur. Bir ara şeyhinin isteğiyle Aksaray'da ikamet eden Sadü'd-Din Nahçıvanî muhtemelen Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin bu şehirdeki naibi ve halifesi olmuştur. Evhadü'd-Din-i Kirmani emriyle Aksaray'dan Konya'ya gelen Sadü'd-Din Nahçıvanî uzun süre bu şehirde ikamet etmiştir. Konya'dan yola çıkan Sadü'd-Din Nahçıvanî Antakya'ya, oradan deniz yoluyla Mısır'a geçmişti. Mısır'dan Hicaz'a Sadü'd-Din Nahçıvanî muhtemelen hac ziyaretini gerçekleştirdikten sonra Bağdat'a gelmişti. Bağdat'ta Şeyh Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdi ile görüşerek Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin mektubunu ona iletmişti. Bağdat'dan Kayseriye gelen Sadü'd-Din Nahçıvanî sefer teessüratını ve müşahedelerini şeyhi Evhadü'd-Din-i Kirmani'ye anlatmıştı¹¹⁰.

Şemsü'd-Din Ömer Tiflisî

Şeyh Şemsü'd-Din Ömer b. Ahmed Tiflisî, Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin müritlerinden idi. Kendisi hakkında bilgi içeren tek kaynak *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani* adlı menakıbnamedir¹¹¹. Şemsü'd-Din Ömer Tiflisî'nin babası Ahmed Tiflis'in zengin tacirlerden olup, aynı zamanda müderris idi. Delikanlılık çağlarında babasını kaybeden Şemsü'd-Din Ömer Tiflisî babasından kalan mirası sermaye edinerek ticaretle uğraşmaya başlar. Tüccar olan amcası ile birlikte İran'ın Gilan şehrine gelerek ipek alır ve satmak için Anadolu'ya gelip Sivas'a yerleşen Şemsü'd-Din Tiflisî ticaretle meşgul olmaya başlar ve başarılı olur¹¹². Muhtemelen Sivas yakınlarındaki Yabanlu Pazarı'nda ticaret yapmıştır¹¹³.

Bir Cuma günü şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin burada vaazını dinlemiş, onun konuşmasından ve heybetinden etkilenmişti. Uzun süre bu tesirden kurtulamayan Şemsü'd-Din Tiflisî, Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin hizmetine girmek ve mürit olmak istemişti. Bu konuyu amcasına açınca amcasının tepkisiyle karşı karşıya kalmıştı. Şemsü'd-Din Tiflisî ısrar edince amcası onu eve kapatmıştı. Sonunda amcası Şemsü'd-Din Tiflisî'nin kararlılığını görüp, bazı arkadaşlarının da maslahatını dinleyerek yeğenine izin verir. Şemsü'd-Din Tiflisî derhal Evhadü'd-Din-i Kirmani'yi gördüğü camiye gitmişti. Fakat şeyhin bu sıralarda Sivas'tan ayrılıp Kayseri'ye gittiğini öğrenmişti. Amcasının yanına dönen Şemsü'd-Din Tiflisî tüm mal varlığını amcasına hibe ederek yanına sadece yol masrafına yetecek kadar para almış ve Sivas'tan ayrılarak Kayseri'ye, Evhadü'd-Din-i Kirmani'yi aramaya yollanmıştı. Kayseri'ye varınca şeyhi aramaya koyulan Şemsü'd-Din Tiflisî onun Külahduzlar mahallesindeki camide bulunduğunu öğrenir. Camiye gelen Şemsü'd-Din Tiflisî, Evhadü'd-Din-i Kirmani ile görüşerek başından geçenleri ona anlatır ve kendisinin müritliğe kabul edilmesini temenni eder. Bir süre sonra şeyh

¹⁰⁷ Nesirova., a.g.tez, s. 140.

¹⁰⁸ Mikail Bayram, "Sadrü'd-Din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud'un Mektuplaşması", S. Ü. **Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S. 2, Konya 1983, s. 58.

¹⁰⁹ Nesirova., a.g.tez, s. 141.

¹¹⁰ Sivasî, a.g.e., s. 89-90.

¹¹¹ Nesirova., a.g.tez, s. 141.

¹¹² Sivasî, a.g.e., s. 153.

¹¹³ Nesirova., a.g.tez, s. 141-142.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

onu hamama götürmüş, saçını tıraş ettirerek başına takke koymuş ve hırka giydirmişti¹¹⁴. Evhadü'd-Din-i Kirmani, Bağdad'a giderken genç müridi Şemsü'd-Din'i de kendisiyle götürmüştü. Daha sonraki yıllarda Şemsü'd-Din Tiflîsî, Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin en yakın adamlarından biri oldu. Bunu menakıbnamedeki kendisine atfedilen lakab ve unvanlardan da anlamak mümkündür. Menakıbname müellifi eserinde ondan *Şeyhu'l-Muazzam, kıdvetü'l-hülefa Hacı Şemsü'd-Din Tiflîsî* diye bahsetmektedir¹¹⁵.

Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî

Şihabü'd-Din Ebu Hafs Ömer b. Muhammed Suhreverdî (Ö. 16 Kasım 1234) 1145 yılında Zencan şehri yakınındaki Suhreverd kasabasında doğmuştur¹¹⁶. Zencan Azerbaycan'ın güney-doğusunda İran sınırında bulunan bir şehirdir¹¹⁷. Şihabü'd-Din Suhreverdî ilk tahsilini Bağdad'da amcası Ebu'n-Necip Suhreverdî ve Abdü'l-Kadir Cîlî'den (1078-1167) almıştır¹¹⁸. Daha sonra Seyyid Ebü'l-Kasım ed-Debusî'den fıkıh, Ebu Muhammed Rızkullah b. Abdü'l-Vehhab et-Temimî'den hadis tahsil etmiştir¹¹⁹.

Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî'nin dayısı ve mürşidi Ebu'n-Necip b. Abdullah Suhreverdî Ahi Ferec Zencanî'den hırka giymişti¹²⁰. Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî'nin kendisi de bazı Fütüvve ehlinden olan şahıslara mürşitlik etmiştir. Baba Muhammed Mezid Tebrizî (ö. 1223), Bali Hasan Benisi ve Baba Ferec Vaykanî gibi Azerbaycanlı Fütüvve ehli şahıslar Şeyh Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî'nin müridi olmuşlardı¹²¹.

En-Nâsır li-Dinillah Fütüvvet teşkilatın başına geçtikten sonra en yakın müşaviri Şeyh Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî'yi Bağdad Şeyhü's-Şüyuh'luğuna tayin etmiş¹²² ve ona teşkilatın yönetmeliği demek olan bir "Fütüvvetnâme" düzenletmişti¹²³. Şihabü'd-Din Suhreverdî aynı zamanda Abbasi Halifeleri adına bir takım diplomatik faaliyetlerde de bulunmuştur. Alaü'd-Din I Keykubad'ın (1220-1237) Selçuklu tahtına oturmasından sonra Fütüvvet teşkilatının Şeyhü'l-Meşayihî Şihabü'd-Din Ömer Suhreverdî, Abbasi Halifesi en-Nâsır'ın elçisi olarak 1221'de Sultan ile Gevale kalesinde görüşmüştü¹²⁴. Eflakî'ye göre Konya'da iken Şihabü'd-Din Suhreverdî Mevlâna'nın babası Bahaü'd-Din Veled ve hocası Burhanü'd-Din Muhakkık Tirmizi ile de görüşmüştü. Yine Eflakî, Şihabü'd-Din Suhreverdî ile Bahaü'd-Din Veled'in samimiyetinin eskiye dayandığını kaydetmektedir. Bahaü'd-Din Veled Belh'ten göç edip Hicaz'a giderken Bağdad'a uğradığı zaman Şihabü'd-Din Suhreverdî onu karşılayarak ağırlamış ve ikramda bulunmuştu¹²⁵.

¹¹⁴ Sivasî, **a.g.e.**, s. 155-159.

¹¹⁵ Sivasî, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹⁶ Ebi Sa'd Abdü'l-Kerim Sema'nî, **Kitabü'l-Ensab**, III, Beyrut 1988, s. 341; Abdu'r-Rahman Camî, **Nefahatü'l-Üns**, çev. Lamii Çelebi), İstanbul 1279, s. 527.

¹¹⁷ İzzü'd-din Ali İbnü'l-Esir, **el-Lübab fi Tezhibü'l-Ensab**, I, Kahire 1386, s. 509, 589.

¹¹⁸ Zakir Memmedov, **Orta Asır Azerbaycan Filozofları ve Mütefekkirleri**, Bakü 1986, s. 25; Camî, onun Abdü'l-Kadir Cîlî'nin değil, Abdü'l-Kadir Geylanî'nin talebesi olduğunu kaydediyor. Bk. Camî, a. g. e., S. 527.

¹¹⁹ Sema'nî, **Kitabü'l-Ensab**, III, s. 341.

¹²⁰ Şirvânî, **Riyazü's-Seyaha**, s. 91, 365; Nevayî, **Nesâyim**, s. 694.

¹²¹ Muhammed Ali Terbiyet, **Danışmendân-i Azerbaycan**, çev. İ.Şems-Kendli. G, Bakü 1987, s. 36-37,41.

¹²² Camî, a. g. e., s. 527.

¹²³ Bayram, a. g. e., s. 23-35; Çağatay, a. g. e., s. 26-27.

¹²⁴ Eflakî, a. g. e., I, S. 45-46; Bayram, a. g. e., s. 29.

¹²⁵ Eflakî, a. g. e., I., s. 13-15, 44-46. Abdülbaki Gölpınarlı Şihabü'd-Din Suhreverdî'nin 1221'de Burhanü'd-Din Muhakkık Tirmizi'nin ise 1232'de Konya'ya geldiğinden dolayı bu iki kişinin Konya'da görüşmesinin mümkün olmadığını kaydetmektedir. Bkz. **Mevlâna Celaleddin**, s. 46.

Şihabü'd-Din Suhreverdî h. 632/1237 yılında, Halife Muntasır (1226-1242) zamanında, Bağdad'da vefat etmiş ve Bâbu't-Talha mezarlığına defnedilmişti¹²⁶. *Avarifü'l-Maarif, Kenzü'l-İbâd fi Şerhi'l Evrad, Cezbü'l-Kulub ilâ Muvasilâtü'l-Mahbub, İ'lamü'l-Hüda ve Akidet Erbabu't-Tukâ, Makamâtü'l-Arifîn, el-Vesâyau's-Suhreverdîyye, er-Risale fi't-Tasavvuf, er-Risale fi'r-Ruh, Kitabü'l-Fütuvve (Fütüvvetname), Reşfü'n-Nesayihü'l-İmaniye ve Keşfü'l-Fedâiyihü'l-Yunaniyye* Şihabü'd-Din Suhreverdî'nin bilinen en ünlü eserleridir¹²⁷. Şihabü'd-Din Suhreverdî'nin bu zamana kadar bilinmeyen Risale fi Şerh-i Ma'nâü'l-Fakr ve Neshü'l-Fukarâ adlı eseri Elnur Nesirova tarafından Azerbaycan'da tespit edilmiştir¹²⁸.

Veliyü'd-Din Tebrizî

Hattat Veliyü'd-Din Ali Tebrizî Selçuklular devrinde Anadolu'da yaşamış ünlü hat ustalarından ve ressamlarından biri idi¹²⁹. Sultan İzzü'd-Din II Keykavus'un (1244-1249) veziri Şemsü'd-Din Muhammed İsfahanî her gün sabahtan öğleye kadar hattat Veliyü'd-Din Ali Tebrizî ile birlikte hat sanatı ile meşgul olur ve ondan bu sanatın inceliklerini öğrenirdi¹³⁰.

Fakih Ahmed Tebrizî

Fakih Ahmed Tebrizî (ö. 1221) aslen Tebriz'in Esbust kasabasıdır. Evhadü'd-Din-i Kirmanî'nin müşidi Şeyh Şihabü'd-Din Mahmud Eherî aynı zamanda Fakih Ahmed Tebrizî'nin de müşididir¹³¹. Fakih Ahmed Tebrizî Anadolu'ya Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmanî ile birlikte, 1206 senesinde gelmiştir¹³². Hafız Hüseyin Tebrizî'yi Şeyh Hamid hazretlerinin Fakih Ahmed Tebrizî'nin mezarı başında Mülk suresini okuduğunu, Fakih Ahmed'in de mezardan onun okuduğu ayetleri tekrarlayarak mukabelede bulunduğunu yazmaktadır¹³³. Fikrimizce buradaki Şeyh Hamid hazretleri Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmanî'den başkası değildir.

Ayrıca müellif Fakih Ahmed'in o devrin 70 ünlü babasından biri olduğunu yazmaktadır. M. Ali Terbiyet eserinde bu babaların hepsinin adını kaydetmektedir¹³⁴. Baba Hasan Veli Sorhâbî-Tebrizî'nin müritleri olan bu 70 kûsur babanın arasında Fakih Ahmed Esbustî'nin de adı geçmektedir¹³⁵. Bu bilgilere göre Fakih Ahmed'in XIII y.y. başlarında Anadolu'da faaliyet göstermiş Babaî şeyhlerinden biri olduğu söylenebilir.

Muhyi'd-Din'in "Hızırnâme'sinde, Yunus Emre'nin "Divan"ında da Fakih Ahmed'in adı geçmektedir. Burada o Kutbü'd-Din lakabıyla anılmaktadır. Konya'nın batısındaki Yaka bağları ile Beyşehir yolunun kavşak noktasında Hoca Fakih mescidinin bitişiğinde bir türbe bulunmaktadır. Türbenin mescide açılan kapısı üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabe

¹²⁶ Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, s. 669-670; Sema'ni'ye göre ünlü mutasavvıfın kabri Bağdad'ın Şûniziyye mezarlığındadır. Bk. Sema'nî, **Kitabü'l-Ensab**, III, s. 341.

¹²⁷ Memmedov, a. g. e. ,s. 25.

¹²⁸ Eser K. B. Y. E. Ktp. Nr. 198/27 mecmuada (v. 252b-254a) muhafaza edilmektedir. Nesirova., a.g.tez, s.

145.

¹²⁹ Nesirova., a.g.tez, s. 145.

¹³⁰ Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbâr**, s. 573.

¹³¹ Kerbelayî Hafız Hüseyin Tebrizî, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cinân**, C. II., tahrân 1349, s. 48-49. krş. Sivasî, **Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani**, s. 71,160. Moğol esaretinden dönen Fatma bacıya nerede oturmak istediği sorulunca, babsına ait eski kulübede oturmak istediğini bildirmişti. O kulübede ki, "Şeyh Kutbü'l-Evliya Azimü'l-Hülefâ", Mercî' Eshabü'r-Riyaze Şihabü'l-Hak ve'd-Din Eherî zamanında mevcut idi.

¹³² Osman F. Sertkaya, "Ahmed Fakih", **İ. A. C. II**, İstanbul 1989, s. 65-67.

¹³³ Tebrizî, **Ravzatü'l-Cinân**, C. II., s. 48.

¹³⁴ Nesirova., a.g.tez, s. 146.

¹³⁵ Terbiyet, a. g. e., s. 39

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

eskiden mezar sandukasının olup sonradan türbe kapısının üzerine monte edilmiştir¹³⁶. Bu kitabede de Fakih Ahmed'in lakabı Kutbü'd-Din olarak kaydedilmiştir.

Hafız Hüseyin Tebrizî, Fakih Ahmed'in mezarının Esbust kasabasında bulunduğunu, onun aslen Konya'lı olduğunu kaydetmektedir¹³⁷. Öyle sanıyoruz ki Fakih Ahmed'in ünü kendisi Anadolu'ya göç ettikten sonra Azerbaycan'da devam etmiştir. Doğduğu Esbust kasabasındaki mezar kendisine atfedilen bir makam olsa gerek¹³⁸.

Efzalü'd-Din Hunecî

Allame Efzalü'd-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Namaver b. Abdü'l-Melik Hunecî (ö. 23 Aralık 1248) 1193 senesinde Güney Azerbaycan'ın Halhal vilayetinin Hunec kasabasında doğmuştur¹³⁹. İlk tahsilini memleketinde alan Efzalü'd-Din Hunecî, daha sonra tahsilini tamamlamak için seyahate çıkmış ve Mısır'a gitmişti. Tıp, felsefe ve fıkıh alanında ün kazanan Efzalü'd-Din Hunecî Kahire'deki Salihyye medresesinin müderrisi olmuştur¹⁴⁰. Daha sonra Mısır Eyyubî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil onu İzzü'd-Din b. Abdü's-Selam'ın yerine Mısır kadü'l-kudatlığına tayin etmişti¹⁴¹. Efzalü'd-Din Hunecî'nin talebesi olmuş ünlü tıp tarihçisi İbni Ebu Useybiye hocasını *el-İmamü'l-alim, es-Sadrü'l-Kamil, Seyyidü'l-ülema ve'l-hükema, evhadü'z-zaman* gibi lakaplarla övmüştür¹⁴².

İbni Haldun muteahhir alimlerin ilmi metotları ihtisar ederek, muhtasar programlar tertip etmelerini tenkit ederken Efzalü'd-Din Hunecî'nin de adını anmakta ve onun bu işi mantık ve fıkıh alanında tatbik ettiğini kaydetmektedir¹⁴³.

1220'li yıllarda Efzalü'd-Din Hunecî el-Melikü'l-Kamil tarafından Anadolu'ya gönderilmişti. Alaü'd-Din I Keykubad ve Gıyasü'd-Din Keyhüsrev döneminde uzun süre Anadolu'da bulunan Efzalü'd-Din Hunecî fıkıh tedris etmekle meşgul olmuştu¹⁴⁴. Azerbaycanlı alim bunun yanında Kayseri'deki Gevher Nesibe hastanesinde ve Gıyasiyye tıp medresesinde de görev yapmıştı¹⁴⁵. Köseadağ savaşından sonra (1243) Anadolu'dan ayrılarak Mısır'a gelen Efzalü'd-Din Hunecî, Mısır kadü'l-kudatlığına tayin edilmiş ve 23 Aralık 1248'de vefat ederek Kahire dışındaki Serf-i Mukattam mezarlığına defnedilmişti¹⁴⁶.

¹³⁶ Sertkaya, a. g. m., s. 66.

¹³⁷ Tebrizî, *Ravzatü'l-Cinân*, C. II., s. 49.

¹³⁸ Nesirova., a.g.tez, s. 146.

¹³⁹ Cemalü'd-Din Abdu'r-Rahman İsnêvî, *Tabakatü's-Safıyye*, C. I, Beyrut 1987, s. 241-242; Selahü'd-Din İbni Aybek Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayat*, C. V, neşr. S. Dederling, Wiesbaden 1981, s. 108; Şemsü'd-Din Türkmanî Zehebî, *el-İber fi Haber men Gaber*, C.III., Beyrut (tarihsiz), s. 255-256; Muhammed b. Mahmud Şehrezürî, *Tabakatü'l-Fukahau's-Safıyye*, C.II., Nşr. M. A. Necib, Beyrut 1992, s. 877. "Hunec Azerbaycan'daki Merağa şehrinin kasabalarından biri olup Zencan yolu üzerindedir. Şimdi Kağezkonan diye adlanmaktadır". Bk. Şihabü'd-Din Yakut, *Mucelü'l-Büldan*, çev. Z. Bünyadov-Juze.P, Bakü 1983, s. 23-24.

¹⁴⁰ Nesirova., a.g.tez, s. 163.

¹⁴¹ Muvaffakü'd-Din Ebu'l-Abbas İbni Ebu Useybiye, *Uyunü'l-Enba fi Tabakatü'l-Etibba*, Beyrut (tarihsiz), s. 586-587; İbni Kesir, *el-Bidaye*, C.XIII, s. 326; Mustafa Çağrıncı, "Hunecî", *İ. A.*, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 375.

¹⁴² İbni Ebu Useybiye, *Tabakatü'l-Etibba*, s. 586.

¹⁴³ İbni Haldun, *Kitabü'l-İber*, s. 1030, Çağrıncı, a. g. m., s. 375.

¹⁴⁴ Cahen, a. g. e., s. 251.

¹⁴⁵ Ahmed Süheyl Ünver, *Tıp Tarihi*, İstanbul 1943, s. 104.

¹⁴⁶ Ahmed Taşköprülüzade, *Mevzuatü'l-Ulum*, nşr. A. Cevdet, İstanbul 1313, s. 325.

TİDSAD

*El-Mu'cez fi'l-Mantık, el-Cümel fi'l-Mantık, Keşfü'l-Esrar an Gavamidü'l-Efkar, Şerh ma Kavlehu'r-Reis İbni Sina*¹⁴⁷ adlı eserler Efsalü'd-Din Hunecî'nin felsefe ve mantık alanında kaleme aldığı eserlerdir. Alimin *Makalâtu'l-Hudud ve'r-Rusum, Muhtasarü'l-Metalibü'l-A'liye, el-Vesaya* adlı eserleri fıkıh, *Kitab Edvarü'l-Hümayât* adlı eseri ise tıba aittir¹⁴⁸.

Bundan başka Efsalü'd-Din Hunecî'nin mantık alanında kaleme aldığı *Tuhfetü's-Sultaniye fi Esrâri'l-Kelamiye* adlı eserin de müellifidir. Bu eserin bir nüshası Antalya Tekelioğlu yazma eserler kütüphanesinde nr. 158/2'de muhafaza edilmektedir. Aynı kütüphanede Efsalü'd-Din Hunecî'nin *el-Vesaya*'sının da bir nüshası nr. 426/2'de muhafaza edilmektedir¹⁴⁹. Alimin *Makalâtu'l-Hudu ve'r-Rusum* adlı fıkıha dair eserinin bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi nr. 322'ye kayıtlı bir mecmuanın içinde yer almaktadır¹⁵⁰. Muhtemelen Efsalü'd-Din Hunecî bu üç eserini Anadolu'da bulunduğu sıralarda kaleme almıştır¹⁵¹.

Eminü'd-Din Tebrizî

Eminü'd-Din Tebrizî Sultan Gıyasü'd-Din III Keyhüsrev (1288-1284) saltanatı döneminde 1266 yılında Aksaray kadılığına atanmıştı¹⁵². Aksarayî, Eminü'd-Din Tebrizî'nin müctehid bir zat olduğunu, akli ve dini ilimler alanında yüksek bir dereceye ulaştığını kaydetmektedir¹⁵³. Eminü'd-Din Tebrizî hakkında bilgi veren tek kaynak Aksarayî'nin eseridir. Fakat kaynaklar XIII-XIV y. yıllarda yaşamış Eminü'd-Din Tebrizî adlı iki ayrı şahıstan bahsetmiştir. Bunların ilki fakih Eminü'd-Din Muzaffer b. Ebü'l-Hayr Tebrizî'dir. 1224 senesinde Şiraz'da vefat etmiştir¹⁵⁴. Diğeri ise müfessir ve şair Eminü'd-Din Tebrizî'dir ki, 1356 yılında Tebriz'de vefat etmiştir¹⁵⁵. Bu iki şahıstan herhangi birinin Aksarayî'nin hakkında bahsettiği Eminü'd-Din Tebrizî olması mümkün değildir¹⁵⁶.

Esirü'd-Din Ebherî

Esirü'd-Din Mufazzal b. Ömer b. Mufazzal Ebherî (ö. 1262-1265) Azerbaycan'ın Zencan vilayetinin Ebher kasabasıdır¹⁵⁷. Kaynakların onun ölüm tarihini farklı kaydetmeleri çağdaş araştırmacıların bu konuda kesin fikir belirtmelerini zorlaştırmıştır. Bu konuda belli bir rakam belirtemeyen tetkikatçılar Esirü'd-Din Ebherî ölüm tarihini 1262-1301 seneleri arasında olduğunu kaydetmişlerdir¹⁵⁸. Esirü'd-Din Ebherî'nin yaşadığı döneme en

¹⁴⁷ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, E.S, C. I, Leiden 1937, s. 838; Memmedov, *Azerbaycan'da XI-XIII Asırlarda Felsefi Fikir*, s. 42-43; Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayat*, C. V, s. 108.

¹⁴⁸ Brockelmann, a. g. e., s. 838, Çehardehî, *Tarih-i Felasife-yi İslam*, C. I, S. 608-610.

¹⁴⁹ *Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu*, C. IV, Nşr. İ. Parmaksızoğlu- Uysal. A, İstanbul 1984, s 110-111.

¹⁵⁰ *Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu*, C. III, Nşr. İ. Parmaksızoğlu- Uysal. A, Ankara 1987, s. 4.

¹⁵¹ Nesirova., a.g.tez, s. 165.

¹⁵² Nesirova., a.g.tez, s. 165.

¹⁵³ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, s. 90.

¹⁵⁴ Memmedov, *Orta Asır Azerbaycan Filozofları ve Mütfekkirleri*, s. 31.

¹⁵⁵ Terbiyet, a. g. e., s. 126.

¹⁵⁶ Nesirova., a.g.tez, s. 165.

¹⁵⁷ Ebher Zencan'ın batısında bir kasabadır. Bir diğeri Ebher de İsfahan'ın köylerinden biridir. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Lübab*, C. I, s. 20. Zencan'ın batısında, Kazvin yolu üzerinde bulunan Ebher kasabasının bugünkü adı Ahmedşehr'dir.

¹⁵⁸ Mirza M. Ali Müderris, *Reyhane'tü'l-Edeb*, C. I, Tebriz, (tarihsiz), s. 74; Katip Çelebî, *Keşfu'z-Zunun*, C.I., s. 174, 206; Brockelmann, a. g. e., C. I., s. 464; Halebî, *Tarih-i Felasife-yi İran*, s. 597-599; Zencanî, *Tarih-i Zencan*, s. 109; Abdülkuddüs Bingöl, "Ebherî, Esirü'd-Din", *İ. A.*, C.X, İstanbul 1994, s. 75-76.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

yakın tarihte yaşamış Hamidullah Müstevfi (1281-1350) Esirü'd-Din Ebherî'nin Hulagü Han'ın (1256-1265) hakimiyeti devrinde vefat ettiğini kaydetmektedir¹⁵⁹.

Esirü'd-Din Ebherî ilk tahsilini memleketi Zencan'da almıştır. Genç yaşlarında iken Fahrü'd-Din Razî'nin yanında öğrenim gören¹⁶⁰ Esirü'd-Din Ebherî eğitimini tamamlamak için Bağdad'a gitmiş ve Nizamiye medresesinde fıkıh tahsili etmiştir¹⁶¹. Daha sonra Musul'a gelerek Kemalü'd-Din Musa b. Yunus'un (1156-1242) hizmetine girmişti. Esirü'd-Din Ebherî'nin talebelerinden olan İbn Hallikân'ın kaydettiğine göre o, "Beni Şeyh Kemalü'd-Din ile meşgul olmaktan başka memleketimden ayırıp Musul'a getiren hiçbir sebep yoktur" demişti¹⁶².

Esirü'd-Din Ebherî 1229 senesinde Musul'dan Erbil'e gelerek bu şehre yerleşmiş ve Darü'l-Hadis medresesinde müderrislik yapmıştı¹⁶³. Yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı 1234 yılında Irak'tan Suriye'ye göç eden Esirü'd-Din Ebherî Şam'a gelmiş ve Muhyi'd-Din Muhammed Nadî'nin hizmetine girmişti¹⁶⁴. Uzun süre Suriye'de yaşayan Esirü'd-Din Ebherî daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmişti. Onun Anadolu'ya hangi tarihte geldiği hakkında kaynaklar hiçbir bilgi vermiyorlar.

Esirü'd-Din Ebherî Anadolu'da yaşadığı sürece astronomi, geometri ve felsefe gibi ilim dallarında pek çok talebe yetiştirmişti. Alim eserlerinin çoğunu da yine Anadolu'da telif etmiştir. Daha çok felsefe ve mantık alanında eser vermiş Esirü'd-Din Ebherî'nin en meşhur eseri *İsağocidir*¹⁶⁵. Bu eser aynı zamanda *Risaletü'l-Esiriyye fi'l-Mantık* adıyla da tanınmaktadır. İsağoci eski yunanca da beş makale anlamına gelmektedir¹⁶⁶. Eski yunan filozofu Porphyrius da İsağoci adlı mantığı dair bir eserin müellifidir. Yunan filozofunun bu eseri Abbasi Halifesi Mansur'un isteği üzerine Arapça'ya tercüme edilmiştir¹⁶⁷. Bundan başka alim felsefe ve mantığa dair *Tenzilü'l-Efkar fi Ta'dili'l-Esrar*, *Keşfü'l-Hakaik Fi't-Tahriri'd-Dakâik*, *Risaletü'l-Bahire fi Makalâtü'z-Zahire*, *Kitab Beyanü'l-Esrâr*, *Tehzibü'n-Nükhet*, *Risale fi Fesadü'l-Ebhâs*, *Risale Müştemile alâ semâni aşera mes'eletin fi'l-Kelam*, *Merâsidü'l-Mekâsid*. Esirü'd-Din Ebherî'nin *Hidayetü'l-Hikme* adlı mantığa dair eseri A. E. Y. E. Ktph.'nde nr. A-412/858'e kayıtlı olarak muhafaza edilmektedir¹⁶⁸. Nüsha h. 1262 senesinde müstensih Kadı Mir Hüseyin Mollazade'nin kaleminden çıkmıştır¹⁶⁹. Astronomiye dair *Muhtasar fi İlmü'l-Hey'e ez-Zicü's-Şamil*, *Dirayetü'l-Eflâk*, *ez-Zicü'l-İhtiyarî*, *ez-Zicü'l-Mulahhas*, *Mulahhas fi Sina'ati'l-Mecisti*, geometri alanında *İslahu Kitabü'l-Ustukasât fi'l-Hendese li'l-Uklidis*, *Risale fi Berkâri'l-Maktu'* adlı eserlerin müellifidir¹⁷⁰. Alimin astronomiye dair *Risale fi İlmü'l-*

¹⁵⁹ Kazvinî, **Tarih-i Guzide**, s. 685.

¹⁶⁰ Zencanî, **Tarih-i Zencan**, s. 109.

¹⁶¹ Bediü'z-Zaman Furuzanfer, **Risale der Tahkik-e Ahval ve Zendegân Mevlâna Celalü'd-Din Muhammed, Meşhur-e be Mevlâ**, II Baskı, Tahran (tarihisiz), s. 24.

¹⁶² Şemsü'd-Din Ahmed İbn Hallikân, **Vefayatü'l-A'yan ve Enbâ Ebnâü'z-Zaman**, C. V. Nşr. İ. Abbas, Beyrut 1978, s. 123.

¹⁶³ İbn Hallikân, **Vefayatü'l-A'yan**, C. V., s. 124.

¹⁶⁴ Halebî, **Tarih-i Felasife-yi İran**, s. 598.

¹⁶⁵ Bu eserin birçok nüshası vardır ve bunlardan bir kaç; Bakü El Yazma Eserler Ktph.'si, Konya Yusuf Ağa Ktph.'si ve Konya Bölge Yazma Eserler Ktph.'sinde bulunmaktadır.

¹⁶⁶ Müderris, **Reyhane'tü'l-Edeb**, C. I., s. 74.

¹⁶⁷ Fahri, a. g. e., s. 27-29.

¹⁶⁸ Nesirova., a.g.tez, s. 168.

¹⁶⁹ Hidayetü'l-Hikme eserinin bir diğer nüshası Özbekistan'da, Taşkent Şark Elyazmaları Ktph.'si Nr. 3758/I.1'de muhafaza edilmektedir. Bkz. Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademi Nauk Uzbekskoy SSR, C. XI, s. 51-52.

¹⁷⁰ Bingöl, a. g. m., s. 75-76; Zencanî, **Tarih-i Zencan**, s. 109; Brockelmann, a. g. e., s. 839, 844.

Usturlab adlı eserinin yazma bir nüshası A. E. Y. e. Ktph.'nde nr. B-4176/22933'e kayıtlı olarak muhafaza edilmektedir¹⁷¹.

Esirü'd-Din Ebherî'nin ünlü filozof Hâce Nâsirü'd-Din Muhammed Tusî ile dostane ilişkileri olmuş ve onunla mektuplaşmıştı. Esirü'd-Din Ebherî telif ettiği eserleri ve makaleleri Tusî'ye gönderiyor ve onun kendi eserleri hakkındaki fikrini mektuplarından öğreniyordu. Esirü'd-Din Ebherî *Tenzilü'l-Efkar fi Ta'dili'l-Esrâr* adlı mantığa dair eserini Hâce Nâsirü'd-Din Tusî'ye göndermiş, Tusî'de buna *Tadilü'l-Meyyar fi Nakdî Tenzilü'l-Efkâr* adlı bir şerh yazmıştır¹⁷².

Safiyü'd-Din Urmevî

Allame Şeyh Safiyü'-Din Muhammed b. Abdu'r-Rahim b. Muhammed eş-Şafîi el-Hindî Urmevî (1246-1315) Hindistan'da doğmuştur. Babası Azerbaycan'ın Urmiye şehriden Hindistan'a göç etmişti. İlk tahsilini anne tarafından dedesinden almış ve ondan fıkıh okumuştur. Safiyü'd-Din Urmevî, 1269 yılında 23 yaşında iken Hindistan'dan ayrılarak Yemen'e, oradan da Hicaz'a gelmişti. Hac ziyaretini tamamladıktan sonra Mısır'a geçmişti. Mısır'da fazla kalmayan Safiyü'd-Din Urmevî, 1271 yılında Anadolu'ya gelmişti¹⁷³. Anadolu'da iken hemşerisi kadı Siracü'd-Din Ebu's-Senâ Urmevî'den mantıkla birlikte çeşitli ilim dallarını öğrenmişti¹⁷⁴. Bir süre Sivas'ta yaşayan Safiyü'd-Din Urmevî daha sonra Konya'ya yerleşmişti. Eflaki, Safiyü'd-Din Urmevî'nin zahid ve abid bir zat olduğunu Konya'ya yerleştikten sonra Pembefürüşan medresesinde müderrislik yaptığını kaydetmiştir¹⁷⁵. Konya'da dervişlerin sokaklarda rebap çalmasına karşı çıkan Safiyü'd-Din Urmevî bunun bidat olduğunu söylemişti. Eflakî'ye göre bu konuda pek çok kez beyanda bulunması üzerine Mevlâna'nın bir kerametini görerek pişman olmuştu ve özür dilemişti¹⁷⁶. Mevlâna'nın kendisini affetmesi için Sultan Veled'i aracı koymuşsa da Mevlâna, "Safiyü'd-Din'in kalbini temizlemek ve ona doğru yolu göstermek yetmiş Rum kafirini Müslüman etmekten daha zordur. Çünkü onun can levhası çocukların meşk tahtası gibi simsiyah olmuştur" diyerek rıza göstermemişti. Nihayet Mevlâna onu affetmiş ve Safiyü'd-Din talebeleri ile birlikte mürit olmuştu¹⁷⁷.

Tacü'd-Din Hoyî

Tacü'd-Din Hoyî (Ö. 1277) Sultan Gıyasü'd-Din III Keyhüsrev (1288-1284) saltanatı döneminde 1266 yılında Karahisar (Afyon) kadılığına atanmıştı. Aksarayî Tacü'd-Din Hoyî'nin müctehid bir zat olduğunu, akli ve dini ilimle alanında yüksek bir dereceye ulaştığını kaydetmektedir¹⁷⁸. Aksarayî, Tacü'd-Din Hoyî'nin Afyon kadılığına 1277 senesinde vefat ettiğini kaydetmiştir¹⁷⁹. Elbistan ovasında Moğol ordusunun Sultan Rüknü'd-Din Bundukdar tarafından hezimete uğratılmasından sonra Anadolu'ya gelen İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'ın

¹⁷¹ Nesirova., a.g.tez, s. 168.

¹⁷² Rezevî, *Ahval ve Asâr Hâce Nâsirü'd-Din Tusî*, s. 186.

¹⁷³ Nesirova., a.g.tez, s. 176.

¹⁷⁴ Safedî, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayât*, C.III, s. 239; Subkî, *Tacü'd-Din Abdü'l-Vehhab, Tabakâtü'ş-Şafiyye el-Kübrâ*, C. III, nşr. M. Tınahî, Halep 1967, s. 373; Eflakî, a. g. e., C. I., s. 323-324.

¹⁷⁵ Eflakî, a. g. e., C. I., s. 323-324.

¹⁷⁶ Nesirova., a.g.tez, s. 176.

¹⁷⁷ Eflakî., a.g.e. 323-324.

¹⁷⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, s. 90,121.

¹⁷⁹ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, s. 121.

XI. ve XII. Yüzyılda Kafkasya İle Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları

bu olayda suçlu bularak idam ettirdiği bazı Selçuklu devlet adamları arasında¹⁸⁰ muhtemelen Tacü'd-Din Hoyî de bulunmaktaydı.

Mevlana kendisine yazdığı bir mektupta Tacü'd-Din Hoyî'yi şu şekilde tavsif etmektedir: *Bilgin, üstün, kadılar kadısı, adaleti yayan, üstünlüğü saçan, bilginlerin övüncü, İslam'ın ve Müslümanlar'ın övündükleri, sultana öğüt veren, Mevlâna Tacü'l-Mille ve'd-Din.....*"¹⁸¹. Mektubun devamında Mevlâna Celalü'd-Din Rumî, kadı Tacü'd-Din Hoyî'ye Hüsamü'd-Din Çelebi ile ilgili verdiği bi sözü hatırlatarak, kendisinin de kadı tarafından edilen vaade kefil olduğunu belirtmektedir¹⁸². Kadı'nın kendisine hangi konuda söz verdiğini belirtmeyen Mevlâna mektubunu "*Elbette benim yüzümü ağartırsınız, bu hususta yüce yardımınızı bağışlırsınız*" diye bitirmektedir¹⁸³

SONUÇ

Yukarıdan beri üzerinde durmaya çalıştığımız bu ilim ve fikir adamları, çeşitli sebeplerden dolayı Kafkasya'dan göç edip XII. Yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük katkılar sağlamışlardır.

Dünya bilim tarihine isimlerini altın harflerle yazdırmış olan bu müstesna şahsiyetler, Anadolu'da ilim ve fikir ortamının gelişmesi, ilerlemesi ve zirveye ulaşmasında çok büyük çabalar sarf etmişlerdir. Onların yaşadıkları dönemde Anadolu, her yönden çağının zirvesinde yer alıyordu. Ortaçağ İslam dünyasında İslami ilimlerde Bağdat, Basra, Kûfe, Şam ve Endülüs gibi ilim merkezlerinin yanında, belki de onlardan daha da ileride Anadolu, bu ilim ve fikir adamları sayesinde haklı yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Abdu'r-Rahman Camî, *Nefahatü'l-Üns*, (çev. Lamii Çelebi), İstanbul 1279.
- Abu'l-Farac Gregory, (1950). *Abu'l Farac Tarihi*, II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara.
- Ahmed Eflaki, (1966). *Ariflerin Menkabeleri*, C. II, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul.
- Aksaraylı Kerimüddin Mahmud, (1943). *Müsemarat al Ahyar*, (Nşr. M. N. Gençosman, F. N. Uzluk), Ankara .
- Ali Şîr Nevâî, (1979). *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, (haz. Kemal Eraslan), İstanbul.
- ALTINTAŞ, Ahmet , (2002). "Selçuklu Türkiyesi'nde Para", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara .
- ATEŞ, Ahmet , (1945). "Hicri VI ve VIII (XII ve XIV) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul .
- BAYRAM, Mikail , (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991.
- BAYRAM, Mikail, (1983). "Sadrü'd-Din Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud'un Mektuplaşması", *S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 2, Konya.

180 İbni Bibî, **Ahbâr-ı Selâcuk-e Rum**, s. 317.

181 Mevlana, **Mektuplar**, s. 51.

182 Nesirova., a.g.tez, s. 188-189.

183 Mevlana, **Mektuplar**, s. 51.

TİDSAD

- BAYRAM, Mikail, (1993). *Şeyh Evhadü'd-Din el-Kirmanî ve Evhadiye Tarikatı*, Konya.
- Bedirhan, Yaşar, (2014). *Selçuklular ve Kafkasya*, Ankara .
- Bediü'z-Zaman Furuzanfer, (Tarihsiz). *Risale der Tahkik-e Ahval ve Zendegân Mevlâna Celalü'd-Din Muhammed, Meşhur-e be Mevlevî*, II Baskı, Tahran .
- BİNGÖL, Abdülkuddüs (1994). “Ebherî, Esirü'd-Din”, *İ. A.*, C.X, İstanbul .
- BROCKELMANN, Carl , (1937). *Geschichte der Arabischen Litteratur*, E.S, C. I, Leiden.
- CAHEN, Claude , (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet, (1974). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara.
- ÇAĞRICI, Mustafa, (1998). “Hunecî”, *İ. A.*, C. XVIII, İstanbul.
- Ebu Bekr b. ez-Zeki, (1972). *Ravzatu'l-Küttab ve Hadikakatu'l-Elbab*, (Nşr. Ali Sevim), Ankara.
- Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr, (1977). *Risale: Mevlâna ve Etrafindakiler* (Risale), (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul .
- Fihrist Mahtutât-ı Mektebet-i Köprülü*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul 1986.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki , (1992). *Yunus Emre ve Tasavvufu*, İstanbul .
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1959). *Mevlâna Celaleddin*, İstanbul.
- HALEBÎ, Ali Esğer (1311), *Tarih-i Felâsife-yi İnan, Ez âğâz-e İslam ta İmruz*, Tahran.
- Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Müstevfi el-Kazvini, (1362). *Târîh-i Güzîde*, (Neşr. Abdül Hüseyin Nevâî), Tehrân.
- İbn Hallikân, (1972). *Vefayatü'l-A'yan*, C. V, Beyrut.
- İbn-i Bibi, (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, (Terc. M. Nuri Gençosman), Ankara.
- İbn-i Bibi, (1996). *el-Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Alaiye*, II, (Haz. M. Öztürk), Ankara.
- İbni Ebu Useybiye, (1882). *Tabakatü'l-Etibba*, Kahire.
- İbni Haldun, (1868). *Kitabu'l-İber ve divanu'l- mübtedei ve'l- haber fi eyyami'l- Arabi ve'l- Acemi ve'l- Berber ve men aserahüm min zevi's-sultani'l-ekber*, Bulak.
- İbni Kesir, (1994). *el-Bidaye Ve'n-Nihaye*, , C.XIII, (Çev. M . Keskin), ÇağrıYayımları, İstanbul.
- İbnü'l-Esir, *El Kamil fi't-Tarih*, (çev., Abdülkerim Özeydın), C. XII, İstanbul 1987.
- İbnü'l-İbri, (1994). *Târîhu Muhtasarü'd-Düvel*, (Nşr. Anton Salihanî el-Yesûa), Lübnan.
- İbrahim Hakki Konyalı, (1964). *Konya Tarihi*, Konya.